

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ
ՄԻԱՑԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐՈՒ
ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ
ԵՒ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ

(1977 - ՄԱՅԻՍ 1992)

(ԱԿՆԱՐԿ⁽¹⁾)

ԶԱԻԷՆ ՄՍԸՐԼԵԱՆ

Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներուն նախագահ ընտրուելէն ետք՝ Ճիմի Քարթըրն իր նախագահական տարիներուն (1976-1980) շարունակեց իր երկրին պետական-քաղաքական այն ուղեգիծը, որ Քրուժընեան Վարդապետութիւն անունով հաստատուեցաւ 1947-ին: Այսուհանդերձ՝ հայերուն հետ ունեցած իր կապերուն շնորհիւ՝ Նախագահ Քարթըրը հասկացողութիւն ցուցարեբեց 20-րդ դարու առաջին ցեղասպանութեան նկատմամբ: Սպիտակ Տան մէջ 16 Մայիս 1978-ին խօսած իր ճառին մէջ ըսաւ անիկա ի միջի այլոց թէ «խորապէս կը զգամ, որ իբրեւ նախագահ, վստահ պէտք է [որ] ըլլամ թէ ասիկա՝ [Հայկական Յեղասպանութիւնը] երբեք պիտի չմոռցուի»⁽²⁾:

1978-ի աշնան՝ Նախագահ Քարթըրը Սէթ Մոմճեանը նշանակեց ԱՄՆի ներկայացուցիչ ՄԱԿի Ընդհանուր Ժողովին մօտ, եւ անիկա՝ այդ հանգամանքով մասնակցեցաւ ՄԱԿի Մարդկային Իրաւանց Յանձնաժողովի 1979-ի 35-րդ գումարման նիստերուն: Իր ժընեւ մեկնումի նախօրեակին Սէթ Մոմճեան յայտարարեց թէ ժընեւ կը

մեկնէր իբր ներկայացուցիչը ամերիկեան կառավարութեան, եւ թրքական կառավարութեան յարատեւ աշխատանքին իբր հետեւանք՝ ՄԱԿի Մարդկային Իրաւանց Յանձնաժողովին ենթակայ եղող Խրատրականութեան Կանխարգիւծի եւ Փոքրամասնութիւններու Պաշտպանութեան Ենթայանձնախումբին համար Ռուհաշիէնքիքոյի ցեղասպանութեան սկզբնական տեղեկագրի մէջէն վերցուած 30-րդ պարբերութիւնը վերահաստատելու հաստատ մտքով։ Սէթ Մոմճեան կ'աւելցնէր թէ «Սպիտակ Տան մեծաւորները խոստում տուած են ինծի հայկական տեսակէտին թիկունք կանգնել եւ ես Նախագահ Քարթրրին ըսի. «եթէ չյաջողիմ առաքելութեանս մէջ՝ այն ժամանակ ամերիկեան պատուիրակութենէն մէկ անդամ պիտի պակսի, Սէթ Մոմճեանը»⁽¹⁷⁾։

Ճիշդ է, որ 1979-ի ՄԱԿի Մարդկային Իրաւանց Յանձնաժողովի 35-րդ դումարման 1520-րդ նիստին չվերահաստատուեցաւ 30-րդ պարբերութիւնը, սակայն գետինը պատրաստուեցաւ յետագային կատարուելիք հայանպաստ որեւէ փոփոխութեան։ Նկատի առնուեցաւ Սէթ Մոմճեանի տեսակէտը եւ 14 Մարտ 1979-ի նիստին ամերիկեան պատուիրակութեան ղեկավար էտ Մեդվինսքի յայտնեց թէ կը բաժնէր Կիպրոսի պատուիրակին խօսքերը։ Այս վերջինը՝ Կիպրոսի պատուիրակը՝ ունեցեր էր շատ բուռն եւ հայանպաստ արտայայտութիւն մը եւ դատապարտեր թուրք պետութեան կողմէ 1915-ին կատարուած ցեղասպանութիւնը եւ ջնջումը զայն յիշատակող 30-րդ պարբերութեան։ Նոյն նիստին հայանպաստ ելոյթներ ունեցան Աւստրիոյ, Խորհրդային Միութեան, ԱՄՆի, Աւստրալիոյ, Ֆրանսայի, Կիպրոսի, Եկեղեցիներու Համաշխարհային Խորհուրդի, եւ Փոքրամասնութեանց Իրաւունքներու Պաշտպան Յանձնախումբի լոնտոնեան կազմակերպութեան ներկայացուցիչները։ Այս բոլորին դէմ՝ թուրք ղէտը՝ Եսվուզալփ եկաւ անակնկալի, եւ ապա ունեցաւ երկարապատում ելոյթ մը՝ իրեն ձայնակից գտնելով մէկ երկիր՝ Փաքիստանը։ Հուսկ՝ օրուան նիստին զանատացի նախագահն առաջարկեց, որ բոլոր տեղեկութիւնները փոխանցուին ՄԱԿի յատուկ զեկուցարար Ռուհաշիէնքիքոյին, որպէսզի զանոնք նկատի ունենար իր յաջորդ տեղեկագրին մէջ՝ միաժամանակ յայտնելով թէ կարելի չէր անոր պարտազրել տեղեկագրի փոփոխութիւնը՝ նկատի ունենալով որ յատուկ զեկուցարարը անկախ անձնաւորութիւն մըն էր եւ ոչ ոք իրաւունք ունէր միջամուխ ըլլալու անոր գործին, սակայն կարելի էր յուսալ որ երբ անիկա կը կատարէր վերջին հպումներն իր տեղեկագրին՝ նկատի կ'առնէր ժողովի ընթացքին բերուած տեղեկութիւնները եւ կատարուած նկատողութիւնները։

Թուրք դէտերն առարկեցին Փաքիստանի պատուիրակութեան միջոցով. այն ատեն գանատացի նախագահ Պոլը Հարցը գրաւ բուէի եւ իր բանաձեւն անցաւ 15-ի դէմ մէկ քուէով: Իր կարգին՝ ՄԱԿի Տնտեսական եւ Ընկերային Խորհուրդը 12 Ապրիլէն 16 Մայիս 1979-ի իր զումարման ընթացքին՝ 4 Մայիսին վաւերացուց ՄԱԿի Մարդկային Իրաւանց Յանձնաժողովի 35-րդ նստաշրջանի ատենագրութիւնը⁽⁴⁾:

1980-ին նախագահ Քարթրը ուրիշներու կարգին ամերիկեան ներկայացուցիչ նշանակեց Հ. Բ. Ը. Միութեան Կեդրոնական Յանձնաժողովի այդ օրերու ատենապետ Էտուըրտ Մարտիկեանը Մատրիտի մէջ կայանալիք Հելսինքիի Համաձայնագրերու խորհրդաժողովին, որ կայացաւ 1980-ի նոյեմբերին⁽⁵⁾: Այսպիսով՝ նախագահ Քարթրը մնաց հետեւողական, իր պաշտօնավարութեան սկիզբէն մինչեւ աւարտը, ամերիկահայութեան հանդէպ դրական վարուելակերպ մը ունենալու իր քաղաքականութեան մէջ: Միւս կողմէ, սակայն, հետամուտ ԱՄՆի մեծապետական շահերուն՝ ամէն ջանք թափեց, որ ԱՄՆի Քանկրեսը վերցնէր Կիպրոսի ներխուժումէն ետք Թուրքիոյ դէմ դրուած զինարգելը եւ ընդունէր Թուրքիոյ տրամադրել տարեկան 125 միլիոն տոլար արժողութեամբ զէնք ու զինամթերք՝ ինչպէս որ կ'առաջարկէր ինք: Ի վերջոյ՝ 1978-ի կէսերուն Ամերիկեան Մերակոյտը վերցուց Թուրքիոյ դէմ հաստատուած զինարգելը ճնշումին տակ նախագահ Քարթրի, պետական քարտուղար Մայրըս Վանսի, նԱԹՕի ընդհանուր քարտուղարութեան եւ Արեւմտեան Եւրոպայի դաշնակիցներու: Մերակոյտին վրան ճնշում բանեցնողները կը կը պնդէին թէ Թուրքիան պէտք չէր որ հրուէր զիրկը Խորհրդային Միութեան եւ թէ Թուրքիոյ մէջ գտնուող նախնական խարխիսները վերջնականապէս կորսնցնելու վտանգը կար:

Այն ատեն հայ մամուլը խարանեց ամերիկեան դիմաշրջումը: «Փաստօրէն Ամերիկայի ուժը հիմնուած չէ բարոյական ու գաղափարական ա'յն սկզբունքներուն եւ արժէքներուն վրայ, որոնց անունով շարունակ կը ճառեն Սպիտակ Տան վարիչները»՝ գրեց Պէյրութի Ազդակը խմբագրականով մը, եւ նոյնհետայն շարունակեց, թէ «Միացեալ Նահանգները ոչ միայն թուժք չկանգնեցան Կիպրոսի բռնագրաւումին՝ այլեւ զինարգելքը ջնջելով իրողապէս մեղսակից կը դառնան թրքական ներխուժումի նուիրագործումին»⁽⁶⁾: Հակամերիկեան մամուլի պայքարը սաստկացաւ եւ Իրանի Հ. Յ. Դաշնակցութեան պաշտօնաթերթ Ալիքը հարցնելէ ետք թէ «ինչո՞ւ պայքարում ենք Թուրքիայի եւ նրա պաշտպան ամերիկեան նոր կայսերապաշտութեան դէմ»՝ նոյն խորագիրը կրող խմբագրականով կը գրէր ի միջի այլոց,

թէ «... մեր բուն պայքարը, ուղղակի Թուրքիոյ ռեժիմի ու պետու-
թեան եւ նրա անմիջական պաշտպան Ամերիկայի դէմ է»⁽⁷⁾;

Երբ նախագահական ընտրապայքարի օրերուն ռամկապետա-
կան ձիմի Քարթրը եւ Քալիֆորնիոյ նախկին կառավարիչ Հանրապե-
տական Ռոնալտ Ռիկըն հետամուտ էին քուէներու որսորդութեան՝
նախագահական աթոռի թեկնածու Ռիկըն 15 Ապրիլ 1980 թուակիր հե-
տեւեայ նամակն ուղղեց ԱՄՆի Հ. Յ. Դաշնակցութեան պաշտօնաթերթ
Հայրեմիէին.

«65 տարի առաջ պատմութեան տարեգրութիւններուն մէջ ար-
ձանագրուեցաւ մեծագոյն ողբերգութիւններէն մին, երբ մէկ ու կէս
միլիոն անմեղ հայեր, այր, կին եւ մանուկներ, ջարդուեցան Արա-
րատի շուքին տակ:

«Անոնց միակ «ոճիրն» էր եղած, իրենց բազմադարու նուիրու-
մը իրենց կեանքը ապրելու [որպէս] ազատ հայեր՝ դաւանելով իրենց
քրիստոնէական հաւատքը, հայրենիքի մը մէջ, որ նախապէս հրա-
պուրած էր Միջին Ասիան իր հմայքով ու հզօրութեամբ:

«Մինչեւ այսօր հայկական սփիւռքը վերականգնումի մէջ է
արեան բաղնիքէն. Լիբանանի, Թուրքիոյ եւ Միջին Արեւելքի տար-
բեր շրջաններու հայեր տակաւին կը տառապին առհաւական ատելու-
թենէ եւ խտրականութենէ:

«Սով[ետական] Հայաստանի մէջ ազատութեան համար պայ-
քարող հայեր տակաւին կը հիւծին քանտերու եւ օտարութեան մէջ:
Եւ այս երկրին մէջ հայերուն հարցը տակաւին շատ աղօտ ձեւով հաս-
կըցուած է:

* * *

«1980-ը պէտք է [որ] ըլլայ այն ժամանակաշրջանը՝ երբ ամե-
րիկահպատակ հայերու ձայները լսուին կառավարական խորհուրդէն
ներս. պէտք է [որ] ըլլայ այն շրջանը՝ երբ ամերիկացիք եւ ազատ
աշխարհի իրենց դաշնակիցները որոշում առնեն թէ 1915-ի ողբեր-
գութիւնը ամենեւին պիտի չկրկնուի:

«Ես կը միանամ ամերիկահայ համայնքին՝ հանդիսաւոր յի-
շատակութեանը համար 1915-ի նահատակներուն:

Անկեղծօրէն՝

ՌՈՆԱԼՏ ՌԻԿԸՆ»⁽⁸⁾:

Իրանի մէջ արգելափակեալ ամերիկեան պատանդներու հարցով
վարկարեկուած նախագահ ձիմի Քարթրը չկարողացաւ վերընտրուիլ,
եւ ԱՄՆի նախագահ ընտրուեցաւ Ռոնալտ Ռիկընը:

Նախագահ Ռիկըն անշեղ կերպով շարունակեց իր երկրին քա-
ղաքականութիւնը Թուրքիոյ հանդէպ, ուր 12 Սեպտեմբեր 1980-ին
պետական հարուածով մը Զօր. Քենան էվրեն սիրացեր էր իշխա-

նութեան, հաստատեր արտակարգ վիճակ, եւ սահմանափակեր ուսմ-
կապետական ազատութիւնները:

Նախագահ Ռիկընի իշխանութեան սկզբնական շրջանին Հայ-
կական Դատին ի նպաստ եղան երկու պարագաներ: Իր 22 Ապրիլ 1981
թուակիր եւ 4838 թիւ յայտարարութեամբ՝ Նախագահ Ռիկըն անուղ-
ղակի կերպով կը հաստատէր նախ՝ թէ «[Հրէական ողջակիզումէն]
առաջ [տեղի ունեցած] Հայկական Յեղասպանութեան նման, եւ նման
Քամպոնիական Յեղասպանութեան որ յաջորդեց անոր, եւ բազմաթիւ
այլ ժողովուրդներու [ենթարկուած] շատ մը հալածանքներու նման՝
երբեք պիտի չմոռցուին ողջակիզումին դասերը»: Երկրորդ՝ ԱՄՆի
Ողջակիզումի Յուշարձանին Խորհուրդը, որ ամերիկեան դաշնակ-
ցային անկախ մարմին մըն է՝ 30 Ապրիլ 1981-ին միաձայնութեամբ
որոշեց, որ «Հայկական Յեղասպանութիւնը պէտք է ներառուի Ող-
ջակիզումի Քանգարանի Յուշարձանին մէջ»⁽⁹⁾:

Մեծ Եղեռնի 66-րդ տարեդարձի օրերուն, 28 Ապրիլ 1981-ին,
Ամերիկեան Քանկրեսին մէջ բազմաթիւ ծերակուտականնել, եւ ներ-
կայացուցիչներ ունեցան Հայաստան արտախաչութիւններ, որոնք
հրատարակուեցան Քընկըէշընըյ Ռէֆրաիւն մէջ: Ներկայացուցչական
Տան մէջ այդ օրուան աղօթքը կատարեց Միացեալ Նահանգներու Ա-
րեւմտեան Թեմի Առաջնորդ Վալէ Արք. Յովսէփեանը, եւ բերանացի
ելոյթ ունեցաւ ներկայացուցիչ Ճորճ Տանիէլսընը, որ իր խօսքերը
եզրափակեց՝ «Մենք բնաւ պիտի չմոռնանք, աշխարհը բնաւ պիտի
չմոռնայ 20-րդ դարու առաջին ցեղասպանութիւնը՝ 1915-ի Հայկա-
կան Յեղասպանութիւնը»⁽¹⁰⁾ յայտարարութեամբ:

ԱՄՆի Խորհրդային Միութեան մօտ դեսպան Արթըր Հարթմէնը
Խորհրդային Հայաստան այցելեց 30 եւ 31 Մարտ 1982-ին, որուն ըն-
թացքին նախ բարձրացաւ Միծեռնակաբերդի Եղեռնի Յուշարձանը եւ
ճաղկեպսակ մը զետեղեց հօն՝ անմար կրակին առջեւ: Խորհրդանշա-
կան արարք մըն էր իր կատարածը⁽¹¹⁾:

Անխախտ մնացին ամերիկեան քաղաքականութեան հիմնական
դրոյթները: 1981-ի Դեկտեմբերին ամերիկեան պաշտպանութեան
քարտուղար Քէսփըր Ուայնպըրկըրը յայտարարեց թէ Ուաշինկթընն
ամբողջութեամբ զօրավիճակ կը կանգնի Նաթոյի անդամ Թուրքիոյ:
Մեկնարանութեան չի կարօտիր յստակ ու մեկին այս յայտարարու-
թիւնը: Յաջորդ տարին՝ 1982-ին Թուրքիան եւս Միացեալ Նահանգ-
ներէն ստացաւ 400 միլիաո տոլարի օժանդակութիւն մը. առաւել՝
ԱՄՆի պաշտպանութեան ենթաքարտուղար Մայքըլ Լորենզոյի գլու-
խաւորութեամբ ամերիկեան պատուիրակութիւն մը 25 Յունուար
1982-ին Անգարայի մէջ սկսաւ թրքական բանակին զինական օժան-
դակութիւնները աւելցնելու կարելիութիւններուն քննութիւնը⁽¹²⁾:

2 Օգոստոս 1982-ին ԱՄՆի Պետական Քարտուղարության Պիւլքըրն պաշտօնաթերթը հրատարակեց «Հայկական ահաբեկչութիւն — Ուրուագիծ մը» խորագիրով գրութիւն մը՝ սպառնալիքի վերլուծութեամբ զբաղող Ապահովական Գրասենեակի խմբակէն էնտրի-Քարզընի ստորագրութեամբ: Այդ գրութիւնը կը ներկայացնէր Հայաստանի Ազատագրութեան Հայ Գաղտնի Բանակին եւ Հայկական Յեղասպանութեան Արդարութեան Մարտիկներուն զինեալ պայքարը 1975-էն 1982-ի միջոցին ու կը շեշտէր թէ անոնք «ստանձնած են պատասխանատուութիւնը 170 դէպքերու, որոնք կը ներփակեն սպանութիւնը թուրք 21 զիւանազէտներու եւ կամ անոնց ընտանիքի անդամներուն»: Գրութիւնն իր աւարտին ունէր ծանօթագրութիւն մը, որ մեծ ազմուկ բարձրացուց նոյնիսկ Ամերիկեան Մերակոյտի կարգ մը անդամներուն մօտ: Անիկա կ'ըսէր թէ «որո՛վհետեւ 1915-ի Փոքր Ասիոյ պատմական դէպքերուն արձանագրութիւնը տարտամ է, Մ[իացեալ] Նահանգներու Պետական Քարտուղարութիւնը չ'ընդունիր այն ենթադրութիւնները, թէ թրքական կառավարութիւնը ցեղասպանութիւն գործած է Հայ ժողովուրդին դէմ: Հայ ահաբեկչները այդ ենթադրութիւնները կ'օգտագործեն, մասամբ արդարացնելու համար իրենց տեւական յարձակումները թուրք զիւանազէտներու եւ թրքական Հաստատութիւններու դէմ»⁽¹³⁾:

Իսկապէս ընդվզեցուցիչ էր «ենթադրութիւններ» որակել 1915-1923 տարիներուն հայոց վրայ գործադրուած ցեղասպանութիւնը, երբ նոյնինքն Ամերիկեան Պետական Քարտուղարության արխիւները, եւ Ամերիկեան Մերակոյտի եւ Ներկայացուցչական Տան ատենադրութիւնները փաստացիօրէն կը վկայէին հակառակը: Կոստանդնուպոլսոյ ամերիկեան դեսպան Հէնրի Մորկընթոյի գաղտնի տեղեկագիրներն ու հրապարակային յուշագրութիւնները արդէն բաւարար բարձրադասակ փաստեր էին:

Ծանօթագրութեան դէմ արդար ընդվզումը ամերիկահայ գաղութին եւ բողոքը կարգ մը ձերականտականներու ստիպեցին Պիւլքըրնի խմբագրութիւնը, որ 1982 Սեպտեմբերի յաջորդ թիւով հրատարակէր ծանօթութիւն մը, թէ «Հայկական ահաբեկչութիւն — Ուրուագիծ մը» յօդուածը, որ լոյս տեսաւ Պիւլքըրնի Օգոստոս 1982-ի ահաբեկչութեան յատկացուած թիւին մէջ, անհրաժեշտարար չ'արտացոլացներ արտաքին գործերու նախարարութեան պաշտօնական դիրքը, եւ յօդուածին վերլուծական մեկնարանութիւնները կը պատկանին միմիայն Հեղինակին»⁽¹⁴⁾:

Ընդառաջելով Հայկական կազմակերպութիւններու կատարած զիմումներու՝ ԱՄՆի Ներկայացուցչական Տան նախագահ Թամըս Օ'Նիլ, վերի «ճշգում»էն ետք, 9 Դեկտեմբեր 1982-ին նամակ մը գրեց

Միացեալ Նահանգներու Պետական Քարտուղար Ճորճ Շուլցին՝ խնդրելով որ Պետական Քարտուղարութիւնը գրաւոր կերպով յստակացնէր իր դիրքը 1915-1923 թուականներու Մեծ Եղեռնի առնչութեամբ: Ի պատասխան այս հարցապնդումին՝ Պետական Քարտուղարութեան Հանրային Յարաբերութիւններու փոխ քարտուղար եւ իստակ ձան Հիուզ ջանաց 28 Յունուար 1983 թուակիր գրութեամբ մը մեղմացում մը կատարել Պիւլըթընի Օգոստոսի ծանօթագրութեան մասին՝ առանց յստակօրէն սահմանելու Պետական Քարտուղարութեան դիրքը⁽¹⁶⁾: Իր ստացած պատասխանն անբաւարար նկատելով՝ 8 Փետրուար 1983-ին Թամըս Օ'Նիլ ձան Հիուզին ուղղեց երկրորդ նամակ մը, ուր կը յայտնէր թէ զո՛հ էր որ Օգոստոսի ծանօթագրութիւնը «ո՛չ ճիշդ մըն է [ը] ներկայացնելու արտաքին գործերու նախարարութեան դիրքը, եւ ոչ ալ՝ քաղաքականութեան փոփոխութիւն մը», եւ կ'աւելցնէր թէ յուսացած էր որ պատասխանը կ'ըլլար «աներկղի մի եւ յստակ յետակոչում մը այդ ծանօթագրութեան, ինչպէս եւ վերահաստատում մը Հայկական Յեղասպանութեան իրականութեան»: Այսուհանդերձ՝ անիկա կ'եզրակացնէր թէ Պետական Քարտուղարութիւնը չէր փոխած իր դիրքը «Հայկական Յեղասպանութեան պատմական ճանաչումին [հանդէպ], ինչ որ վերջերս վերահաստատուեցաւ Նախագահ Ռիկընի թիւ 4838 յայտարարութեամբ»⁽¹⁶⁾:

8 Ապրիլին պատասխանելով Օ'Նիլին՝ ձան Հիուզ կը յայտնէր թէ չոչ յօդուածն ու անոր ընկերացող ծանօթագրութիւնը եւ ոչ ալ ծանօթագրութիւնները նպատակ ունէին ներկայացնելու Միացեալ Նահանգներու քաղաքականութիւնը: Ո՛չ ալ անոնք կը ներկայացնէին փոփոխութիւն մը Միացեալ Նահանգներու քաղաքականութեան մէջ: Քաղաքականութեան մասին յայտարարութիւնները որոնք Հանրային արձանագրութեան մաս կը կազմեն՝ հոն ալ կը մնան եւ ինքնայայտ են»⁽¹⁷⁾:

Մեծ Եղեռնի 68-ամեակին առթիւ ելոյթ ունենալով ծերակուտականներուն առջեւ՝ Ներկայացուցչական Տան նախագահ Թամըս Օ'Նիլ անդրադարձաւ վերի նամակին եւ յայտնեց թէ «պէտք չկայ ըսելու թէ այս յետակոչումը չի կրնար ամբողջութեամբ ջնջել այն մեծ վնասը որ պատճառուած է յիշեալ յօդուածով»: Այսուհանդերձ՝ ան վերստին կը շեշտէր «կարեւորութիւնը Քանկրեսին կողմէ այս հարցին տրուելիք ուշադրութեան, եւ տեւականօրէն եւ աչալրջօրէն հսկելու որ Հայկական Յեղասպանութեան վերաբերող պատմական արձանագրութիւնն ու քաղաքականութիւնը ըլլան իրաւ ու ճշգրիտ արտայայտութիւնը հայ ժողովուրդի պատահածին: Մինչեւ այն ատեն որ մենք,

Քանկրեսի մէջ գտնուողներս, կը շարունակենք աշաւուրջ մնալ, վստահ եմ թէ իրապէս պատահածը քողարկելու որեւէ փորձ պիտի չյաջողի»⁽¹⁸⁾ :

ԱՄՆի Քանկրեսի հայ անդամ Չարլզ Փաշայեան նոյն օրն իր խօսած ճառին մէջ նշեց ի միջի ալոց թէ ԱՄՆի Քաղաքական Գործերու պետական փոխ քարտուղար Լորընս Իկըլպըրկըրը 21 Ապրիլ 1983 թուակիր իր նամակով գրեթէ բառացի կերպով կ'արտագրէր ձան Հիուզի գրածը Օ'Նիլին եւ կ'աւելցնէր թէ ԱՄՆը «կը շարունակէ խորապէս մտահոգ ըլլալ համակարգուած ճիգերովը ահաբեկչական որոշ խումբերու՝ 1915-ի ողբերգական դէպքերը իբրեւ պատճառարանութիւն գործածելու թուրք դիւանագէտներու, [եւ] թուրքիայէն ներս եւ աշխարհի վրայ թուրքերու սեփական եւ հանրային գործունէութիւններուն դէմ կատարուող ահաբեկչութիւններուն», որոնք «գորաւոր եւ ամենէն խիստ կերպով կը դատապարտէ»: Որպէս եզրակացութիւն՝ Իկըլպըրկըր կը յայտնէր թէ Պետական Քարտուղարութիւնը կը ծրագրէր Պիւլթըրնի յօդուածէն յառաջացած «այս ցաւալի հակամարտութիւնը» փակելու համար Պիւլթըրնի յաջորդ թիւին մէջ հրատարակել հետեւեալ ծանօթութիւնը.

«Պիւլթըրնի Օգոստոս 1982-ի թիւին մէջ լոյս տեսած «Հայկական ահաբեկչութիւն — Ուրուագիծ մը» յօդուածը, անոր ընկերացող ծանօթութիւնն ու ծանօթագրութիւնները միտումը չունէին ըլլալու Միացեալ Նահանգներու քաղաքական յայտարարութիւնները: Ո՛չ ալ անոնք կը ներկայացնէին որեւէ փոփոխութիւն ամերիկեան քաղաքականութեան մէջ»⁽¹⁹⁾ :

Մինչ այդ ամերիկեան քաղաքականութիւնը շարունակուեցաւ Թրումընեան Վարդապետութեամբ հաստատուած ուղեգիծով Նաթոյի իր դաշնակից եւ Խորհրդային Միութեան սահմանակից Թուրքիոյ հետ:

1982-ի Նոյեմբերին ԱՄՆի Կեդրոնական Գաղտնի Սպասարկութեան (Մի. Այ. Էյ.) պետ Ուիլիըմ Քէյսի այցելեց Թուրքիա եւ տեսակցեցաւ Թուրքիոյ պատերազմական նախարար Հալուք Պայուլթեհի հետ եւ զանազան հարցերու շարքին՝ անոր հետ քննարկեց «Հայկական ահաբեկչութիւնը»: Արդէն, 7 Հոկտեմբերին, Անգարայի մէջ գումարուեր էր թուրք-ամերիկեան զինուորական ժողով մը՝ պատերազմական նախարարութեանց ներկայացուցիչներու մասնակցութեամբ: Ամերիկեան պատուիրակութիւնը գլխաւորեր էր Պաշտպանութեան փոխ քարտուղար Ռիչըրտ Փըրլ: Ժողովէն ետք յայտարարուեցաւ թէ Ամերիկեան Կառավարութիւնը համաձայնած էր թուրք իշխանութիւններուն հետ ի՛ր իսկ ծախսովը արդիականացնել Թուր-

քիա գտնուող գինուորական տասը օդակայանները, աւելցնելով թէ օդակայանները «նաթոյի ուժերուն կողմէ պիտի օգտագործուէին մի-միայն անհրաժեշտութեան մը պարագային»: Այս բոլորին ի տես՝ Թուրքիոյ արտաքին գործերու նախարար Իլթեր Թիւրքմեն յայտարարեց թէ «Թուրք-ամերիկեան յարաբերութիւնները ո՛չ մէկ ատեն այսքան լաւ եղած են»⁽²⁰⁾:

Օդային տասը ռազմախարխիսներու արդիականացման համաձայնագիրը ստորագրուեցաւ Պրիւքսելի մէջ 1982-ի Դեկտեմբերի սկիզբը, որմէ անմիջապէս ետք մամուլը հաղորդեց թէ «դիւանագիտական աղբիւրներ նշեցին, թէ շատ ռազմախարխիսներ պիտի կատարելագործուին, որոնց մէջ Թուրքիոյ արեւելեան կողմը գտնուող Պաթմանի եւ Վանի խարխիսները, որոնք ռազմական կարեւորութիւն կը ներկայացնեն խորհրդային եւ իրաքեւիրանեան սահմաններուն մօտ գտնուելուն [համար]: Նախ պիտի բարեկարգուի Սինոպի խարխիսը, որ կը գտնուի Սեւ Մովուն եզերքը: Յայտարարութեան մէջ յիշուած է նաեւ թէ նոր խարխիս մը պիտի կառուցուի Մուշի մէջ»⁽²¹⁾:

Մինչ Թուրքիա կը զօրացնէր իր կապերը ԱՄՆի հետ՝ աչքէ չէր հեռացներ բարեկամական կապեր պահելու կարելիութիւնը Խորհրդային Միութեան հետ եւ Պրիւքսելեան Համաձայնութեան ստորագրութեան օրն իսկ, «զուգադիպութեամբ» թէ «խորամանկութեամբ», Թուրք արտաքին գործոց նախարար Իլթեր Թիւրքմեն այցելեց Խորհրդային Միութեան վարչապետ Ալեքսէյ թիխոնովին՝ Մոսկուայի մէջ⁽²²⁾:

1983-ի կէսերուն Թուրք կառավարութիւնն ու մամուլն սկսան հրապարակաւ մտահոգութիւն յայտնել ապահովութեանը համար Թուրքիոյ արեւելեան նահանգներուն եւ առաջ քշել այն տեսակէտը թէ չըջանը «ռազմագիտական շատ կարեւոր դիրք մը ունենալով Հանդերձ՝ պէտք եղած կերպով պաշտպանուած չէ[ր] դրացի երկիրներու» դէմ⁽²³⁾:

1983-ի Յունիսին ԱՄՆի պաշտպանութեան փոխ նախարար Ռիչըրտ Փրըլն այցելեց Անգարա՝ մասնակցելու համար Թուրք-ամերիկեան հասարակաց ժողովին: Ժողովի ընթացքին Ամերիկայի պետական ներկայացուցիչը համաձայն գտնուեցաւ որ զինաչինական եւ օդանաւային արտադրութեան ճարտարարուեստական կեդրոն մը հաստատուի Թուրքիոյ մէջ: Փրըլ յայտնեց թէ կառուցելի տասնմէկ օդակայաններէն նախապատուութիւն պիտի տրուին Մուշի եւ Վանի օդակայաններուն, որովհետեւ արեւելեան նահանգներուն «արդիականացումը Թուրքիոյ պաշտպանութեան մեծապէս պիտի նպաստէ: Մենք», աւելցուց Փրըլ, «երբեք մտադրութիւն չունինք Մուշի եւ Վանի մէջ կառուցելի գինուորական օդակայանները Թուրքիոյ պաշտ-

պանութենէն տարբեր նպատակներու ծառայեցնելու: Այդ օդակայաններն ու այլ միջոցառումներ թշնամին խրտչեցնելու պիտի ծառայեն եւ Նաթոյի Հարաւ-արեւելեան ճակատին մէջ Թուրքիոյ Հետ շրջակայքի միւս ուժերուն մէջ Հաւասարակշռութիւն մը պիտի ապահովեն: Թուրքիոյ յատկապէս արեւելեան շրջաններուն մէջ պաշտպանութիւնը մեծապէս կը կազայ: Սովետական Միութիւնը Կովկասի մէջ 20 զօրագունտեր զետեղած է. միւս կողմէ՝ կը շարունակուի Իրան-Իրաք պատերազմը»⁽²⁴⁾:

Սորամանկ կերպով օգտագործելով յարձակումի մը անգոյ վտանգը՝ Թուրքերը զօրացուցին իրենց արեւելեան շրջաններու (իմա՝ Հայկական բռնադրաւեալ հողերը) պաշտպանութիւնը:

Այդ օրերուն թրքական Թերնիւման օրաթերթը կը գրէր թէ «Թուրքիա Նաթոյի Սովետներու Հետ սահման ունեցող երկու երկիրներէն մէկն է: Սովետական Միութեան Հետ Թուրքիոյ սահմանը 60 քիլոմետր է, եւ արեւմտեան պաշտպանութեան տեսակէտէն Թուրքիա ստիպուած է առանձին դէմ դնել սովետներու կողմէ անակնկալ յարձակումի մը պարագային: Թուրքիան ամենէն մեծ թիւով բանակը ունի, եւ այսօր, այդ պատճառով ալ, նիւթական դժուարութիւններու մէջ կը գտնուի: Ամերիկա Կիպրոսի մեր միջամտութենէն ետք տխուր որոշումով մը զինարգել հռչակեց Թուրքիոյ դէմ եւ այդ պատճառով Թուրքիոյ զինանիւթի բացը մեծցաւ: Կացութիւնը կարծուածէն ալ աւելի լուծում կը պահանջէ»⁽²⁵⁾:

Այսպէս՝ Թուրքիա կրցաւ շարժումի մղել իր դաշնակիցները: Առաջին անգամն ըլլալով Նաթոյի բազմազգեան ուժերն արգելիչ եւ յարձակողական ընդարձակ փորձեր կատարեցին Արեւելեան Թուրքիոյ մէջ, Հայաստանի սահմաններուն մօտ, 1983-ի Յունիսին՝ «Արկածախնդրութիւն — Ճեպընթաց — 1983» անունին տակ: Ռազմափորձերուն մասնակցեցան 3500 բանակայիններ Պելճիքայէն, Մեծն Իրիտանիայէն, Արեւմտեան Գերմանիայէն, Իտալիայէն, Թուրքիայէն եւ Միացեալ Նահանգներէն: Ռազմափորձերը՝ որոնց գլխաւոր նպատակն էր երեւան հանել առաւելութիւններն ու տկարութիւնները թուրք բանակին՝ ղեկավարուեցան թուրք զօրավար Սետաթ Կիւնեւրալի կողմէ, որ հրամանատարն էր Նաթոյի Հարաւ-արեւելեան Եւրոպայի դաշնակից ցամաքային ուժերուն⁽²⁶⁾:

Սորհրդային Միութիւնը լաւ աչքով չզիտեց ռազմափորձերը եւ մանաւանդ այն մթնոլորտը զոր ստեղծեցին թրքական պատկերասփիւռը, ձայնասփիւռը եւ մամուլը եւ զայն կոչեց «Հակախորհրդային հիւթերիա»: Ի պատասխան այս կացութեան՝ 23 Յունիս 1983-ին Մոսկուայի ձայնասփիւռը յայտարարեց, թէ «Թուրքիոյ պատկերասփիւռը ամէն օր հազորդումներ կը սփռէ Կարսի եւ էրզը-

բումի շրջաններէն, ուր տեղի կ'ունենան Նաթոյի ուժերուն ուղղափորձերը: Այդ հաղորդումները կը յիշեցնեն ուղղափորձական կատարող գործողութիւններ եւ պատերազմական դրութիւն: Նաթոյի սպայակոյտը հաստատուած է Խորհրդային Միութեան սահմաններէն 30 քիլոմետր հեռաւորութեան վրայ գտնուող Սարիգամիշի մէջ, ուրկէ կը ղեկավարէ «Արկածախնդրութիւն — ձեպընթաց 83» կոչուող ուղղափորձերը»⁽²⁷⁾:

1983-ի Ապրիլ 21-ին ԱՄՆի Քանկրեսին մէջ 24 ծերակուտականներ եւ 65 ներկայացուցիչներ ելոյթ ունեցան ի նպաստ Հայկական Յեղասպանութեան՝ նպատակ ունենալով անոր իրողութեան պաշտօնական ճանաչումը ԱՄՆի կառավարութեան կողմէ եւ Ապրիլ 24-ի հռչակումը որպէս Յիշատակումի Պաշտօնական Օր: Առ այդ կարելի չեղաւ որոշում մը տալ 1983-ին, սակայն առնուեցան նախաքայլերը 1984-ին նման որոշում մը յաջողցնելու համար: Իսկ 1984-ը ընտրական տարի էր Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներուն մէջ:

Երկրին զեկն իր ձեռքն ունեցող Նախագահ Ռիկընի Հանրապետական Կուսակցութիւնը ո՛չ յիշատակեց Հայկական Յեղասպանութեան իրողութիւնը եւ ոչ ալ անդրադարձաւ ամերիկահայութեան այդ ուղղութեամբ ներկայացուցած պահանջներուն՝ այդ փլաթֆորմին մէջ զոր որդեգրեց 20 Օգոստոսին Տալլասի մէջ կայացած ընտրական իր համագումարին մէջ, այլ գոհացաւ ինչպէս Արեւելեան Եւրոպայի ժողովուրդներուն՝ նոյնպէս ալ հայերուն տալու իր նեցուկը «համայնավար իրաւակարգին տակ իրրեւ ճնշուած ազգ իր պատուութեան պայքարին մէջ»⁽²⁸⁾:

Ռամկապետական նախագահական թեկնածուները՝ որոնք կը ձգտէին իշխանութեան՝ կը մրցէին իրարու հետ Հայկական Յեղասպանութիւնը ճանչցող եւ հայանպաստ արտայայտութիւններով: Այսպէ՛ս էր որ Ուոլթըր Մոնտէյլ եւ ձեռի ձեռքըն նման արտայայտութիւններ ունեցան 24 Ապրիլ 1984-ին: Ուոլթըր Մոնտէյլ որ նոյն ամբան ընտրուեցաւ Ռամկապետական Կուսակցութեան նախագահական թեկնածու՝ յայտարարեց ի միջի այլոց, թէ հայութիւնը «պիտի յիշատակէ Համաշխարհային Առաջին Պատերազմի ընթացքին Օսմանեան Կայսրութեան մէջ մէկուկէս միլիոն հայերու ցեղասպանութեան 69-րդ տարելիցը: . . . Ամբողջ ժողովուրդի մը այս ծրագրուած ահաբեկումը իր նախընթացը չունէր արդի ժամանակներուն [մէջ], սակայն ան մեծ մասամբ անգիտացուեցաւ աշխարհի կողմէ, եւ ժամանակին հետ գրեթէ ամբողջութեամբ մոռցուեցաւ»⁽²⁹⁾:

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան Ֆրեզնոյի Հայ Դատի Յանձնախումբը 100,000 տոլար հանգանակեց ի նպաստ Ռամկապետական նախագահական թեկնածու Մոնտէյլին: Յանուն Յանձնա-

խումբին՝ Ռիչըրտ Պաթմանեան յայտարարեց թէ «Մոնտէյլի վարչութիւնը օգտակար պիտի հանդիսանայ Հայ Դատին եւ Հայոց Իրաւունքներուն»: Կազմակերպուած ընդունելութեան աւարտին՝ Ուոլթըր Մոնտէյլ «չեշտած է թէ Հայոց Յեղասպանութիւնը ցաւալիօրէն չճանչցուեցաւ ներկայ [իմա Ռիկընի] վարչութեան եւ Պետական Քարտուղարութեան կողմէ, եւ եթէ ինք ընտրուի՝ պիտի սրբազրուի այդ սխալը»⁽³⁰⁾:

Ընտրական այսպիսի մթնոլորտի մը եւ տարուան մը ընթացքին աշխուժացան Հայկական Յեղասպանութիւնը ճանչցնելու լուրջ աշխատանքները՝ յաճախ բախելով բուն ընդդիմութեանը Ռիկընի վարչութեան: Հոն էր ընդդիմութիւնը, որպէսզի ժխտական հետեւանքներ չստեղծուէին ԱՄՆ-Թուրքիա յարաբերութիւններուն մէջ:

Մերակուտական Քարլ Լեւինը եւ Ներկայացուցչական Տան անդամ Չարլզ Փաշայեան յայտներ էին 14 Յունիս 1983-ին հրապարակուած կոչով մը թէ Քանկրեսին մէջ կային չորս առաջարկներ որոնք կը սպասէին քննարկման եւ վաւերացումի: Անոնցմէ առաջինը կը նպատակադրէր վերահաստատել ամերիկեան քաղաքականութիւնը Մեծ Եղեռնի նկատմամբ (առաջարկուած՝ ծերակուտականներ Լեւինի եւ Ուիլսընի կողմէ իրրեւ Բանաձեւ թիւ 124): Երկրորդը նոյնանման առաջարկ մըն էր Ներկայացուցչական Տան մէջ (առաջարկուած՝ ներկայացուցիչներ Փաշայեանի եւ Ուարսմանի կողմէ իրրեւ Բանաձեւ թիւ 171): Երրորդը կը պահանջէր 24 Ապրիլ 1984 թուականը հռչակել Յեղասպանութեան՝ բայց յատկապէս Հայկական Յեղասպանութեան Ձոհերու Յիշատակութեան Ազգային Օր (առաջարկուած ծերակուտին մէջ՝ ծերակուտական Յոնկասի կողմէ իրրեւ Բանաձեւ թիւ 87), իսկ չորրորդը կրկնութիւնն էր այս վերջինին (առաջարկուած Ներկայացուցչական Տան մէջ՝ ներկայացուցիչներ Թոնի Քոէլհոյի կողմէ իրրեւ Բանաձեւ թիւ 247)⁽³¹⁾:

Տարի մը ամբողջ, 1983-էն 1984, ամերիկահայ կազմակերպութիւններ, Հայ Դատի յանձնախումբեր եւ ծանօթ անձնաւորութիւններ ոգի ի բոն աշխատեցան որ յաջողցնէին վերոյիշեալ բանաձեւերը օգտուելով ընտրական տարուան պայմաններէն եւ մթնոլորտէն: Պետական Քարտուղարութիւնն ալ նոյնքան եւ աւելի եւ իր միջոցներուն բոլոր զօրութեամբ դէմ դրաւ հայանպաստ բանաձեւերուն:

Վերոյիշեալ երրորդ եւ չորրորդ առաջարկները, այսինքն՝ 24 Ապրիլ 1984-ի հռչակումը իրր Յիշատակումի Օր, դրուեցան քուէարկութեան 11 Ապրիլ 1984-ին: Նախքան այդ՝ քուէարկութեան եւ զայն նախորդող օրերը Պետական Քարտուղարութիւնը հեռաձայնով եւ այլապէս կատարուած ճնշումներով ձախողեցուց զանոնք՝ հակառակ անոր որ 228 ներկայացուցիչներ եւ 33 ծերակուտականներ ի նպաստ

էին այդ առաջարկներուն: Ծերակուտականներ Քարլ Լեւինի եւ Փրիթ Ուիլյուրնի առաջարկած S.R. 241 օրինագիծը որ կը պահանջէր ԱՄՆի արտաքին քաղաքականութենէն «նկատի առնել հայ ժողովուրդին ցեղասպանութիւնը»՝ վաւերացուեցաւ Ծերակոյտի Արտաքին Յարաբերութեանց Յանձնախումբին կողմէ, զոր կը գլխաւորէր ծերակուտական Չարլզ Փերօ: Այսուհանդերձ՝ բանաձեւը քուէարկութեան չեկաւ Ծերակոյտի ժողովին եւ այդ ալ ձախողեցաւ շնորհիւ Պետական Քարտուղարութեան ճնշումներուն: Ներկայացուցչական Տան պարագային՝ Պետական Քարտուղարութիւնը «յենեցաւ դիւանական այն կանոնին, որուն համաձայն յիշատակումի որեւէ առաջարկ առաջին անգամ երբ քուէարկութեան դրուի՝ միաձայնութեամբ պէտք է անցնի: 11 Ապրիլի նիստին ամբողջ Ներկայացուցչական Տան մէջ զտնուեցաւ մէկ ներկայացուցիչ՝ Սարք Սիլիւանտր (Հանրապետական Կուսակցութիւն, Միչիկըն)–, որ հակառակ քուէարկեց: Եւ առաջարկորոշումը ձախողեցաւ»⁽³²⁾:

Մեծ եղաւ ընդվզումը, եւ ծերակուտական Լեւինը բուռն կերպով քննադատեց Պետական Քարտուղարութեան «խափանարարական արարքը», եւ շեշտեց թէ այդ մէկը «դէմ է թէ՛ պատմական իրողութեանց եւ թէ՛ ամերիկեան կառավարութեան անցեալի ղիբբորոշումին»: Ծերակուտականներ Յոնկասը, Փրոքսմայրը, Կլէնը եւ Ուիլյուրնը ելոյթ ունեցան, իսկ ծերակուտականներ Բրենսթէնը, Փէյլը, Փրիմալը, Սարպանէսը եւ Մեցնպաումն ատենադրութեան մէջ արձանագրել տուին իրենց տեսակէտները՝ բոլորն ալ ի նպաստ հայկական բանաձեւին: Ներկայացուցչական Տան մէջ Չարլզ Փաշայեան եւ 45 ներկայացուցիչներ ունեցան բողոքի ելոյթ եւ արտայայտութիւն⁽³³⁾:

1984-ի Յունիսին Միացեալ Նահանգներու Պետական Քարտուղարութիւնը հարկադրաբար պատճառաբանեց իր հակառակութիւնը Հայկական Յեղասպանութեան հետ առնչուող բանաձեւերուն Քանկրես ներկայացուելուն: Պետական Քարտուղարութիւնը երեք պատճառներով մերժեց ընդունիլ թուրքերուն կողմէ հայերուն վրայ կատարուած ջարդը որպէս ցեղասպանութիւն: Այսպէս, առաջին՝ Պետական Քարտուղարութիւնը «ո՛չ մէկ արժէք կը տեսնէ 1915-ի դէպքերուն բնորոշման մէջ»՝ երկրորդ՝ բանաձեւերը «ժխտական հետեւանքներ պիտի ունենան Մ[իացեալ] Նահանգներ-Թուրքիա յարաբերութիւններուն մէջ»՝ եւ երրորդ՝ բանաձեւերու վաւերացումը պիտի դիտուի իբրեւ տեղատուութիւն ահաբեկչական արարքներու առջեւ, եւ ահաբեկիչ խումբեր «կրնան օգտագործել այսպիսի բանաձեւեր՝ ըսելով թէ իրենց պայքարն սկսած է արդիւնաւորուիլ»⁽³⁴⁾:

Պետական փոխ քարտուղար Ռիչըրտ Պըրթին էր որ բերանացի կերպով տուաւ այս պատճառաբանութիւնները, որովհետեւ կառա-

վարութիւնը հրաժարեր էր գրաւոր բացատրութիւն մը տալէ ներկայացուցչական Տան բանաձեւ թիւ 171-ի մասին: Բացատրութիւնը պահանջուներ էր ներկայացուցիչ Հեմիլթընէ, որ նախագահն էր Եւրոպայի եւ Միջին Արեւելքի Յարաբերութեանց Ենթայանձնախումբին եւ յայտնօրէն համաձայն չէր Պետական Քարտուղարութեան տեսակէտներուն:

2 Օգոստոս 1984-ին ԱՄՆի Հայ Դատի Յանձնախումբը նամակներ յղեց Նախագահ Ռիկընին եւ պետական քարտուղար Ճորճ Շուլցին եւ ջրեց Պետական Քարտուղարութեան պատճառարանութիւնները ընդդէմ Յեղասպանութեան յիշատակման բանաձեւերուն, եւ խստօրէն քննադատեց Պետական Քարտուղարութիւնը որ Պրըթի բերնով յայտներ էր թէ յիշատակի բանաձեւերուն վաւերացումը կրնար նաեւ թարգմանուիլ «զգայնութիւն եւ հետաքրքրութիւն Հայկական Հարցի նկատմամբ»: Յանձնախումբը քննադատեց Պետական Քարտուղարութիւնը «որ վախ ազդող միջոցներու կը դիմէ, որպէսզի հայ-ամերիկեան կազմակերպութիւններու քաղաքական գործունէութեանց վրայ սառեցնող ազդեցութիւն ունենայ»⁽³⁶⁾:

1984-ի Ապրիլին Պետական Քարտուղարութիւնը փորձեց համոզել ներկայացուցիչ Քոէլզոն որ ետ քաշէր իր բանաձեւը: Բանաձեւի ձախողութենէն ետք Քոէլզօ փոխեց բանաձեւին թուականը 1984-էն 1985-ի, որպէսզի Յիշատակումի Օրը զուգադիպէր Հայկական Յեղասպանութեան 70-ամեակին, որմէ ետք անիկա կարողացար բանաձեւը քուէարկելու արտօնութիւն մը ձեռք բերել օրէնքի մը տակ որ չէր պահանջեր ներկայացուցիչներու ամբողջական միաձայնութիւնը: Միւս կողմէ՝ Հայկական Համագումարը կազմեց յանձնաժողով մը հայ մտաւորականներէ եւ մասնագէտներէ, որ աշխատէր ԱՄՆի Յեղասպանութեան Ոգեկոչման Խորհուրդին հետ Հայկական Յեղասպանութեան բաժին մը յատկացնելու ծրագրին վրայ եւ դիւրութիւններ ստեղծէր Ուաշինկթընի Յեղասպանութեան Ոգեկոչման Թանգարանին մէջ ուսումնասիրութիւններ կատարողներուն: Յանձնաժողովին նախագահ նշանակուեցաւ Պերի Զորթեանը, որ նախապէս Վիեթնամի մէջ գործած ամերիկեան բարձրաստիճան պաշտօնատար մըն էր:

Հայկական բանաձեւին դէմ կարծիք յայտնեց ամերիկեան մեծագոյնցիկ թերթ մը՝ Ուոլ Սթրիթ Չրքընը 2 Հոկտեմբեր 1984-ին լոյսին տրուած «Ասալայի օրը» խորագրեալ իր առաջնորդող յօդուածով, ուր ի միջի այլոց կ'ըսէր անիկա, թէ «Արեւելեան Թուրքիոյ Նաթոյի ռազմախարխիսները ճիշդ այն շրջանին մէջ զոր ԱՍԱԼԱ կ'ուզէ «ազատագրել», անհրաժեշտ են արեւմտեան պաշտպանութեան համար ընդդէմ Միջին Արեւելքի մէջ սովետական յարձակումի մը:

«|ԱՄՆի Քանկրեսին| քննութեան ներկայացուած երկու օրինագիծեր նպատակ ունին Առաջին Աշխարհամարտի ընթացքին Արեւելեան Թուրքիոյ մէջ մեծաթիւ հայ մեռելներու յիշատակումը: Կասկած չկայ թէ հայկական ճնշումը պատմութեան ահեղի մէկ գլուխն էր եւ թերեւս թուրքերը իրենց յանցանքը ուրանալուն մէջ քիչ մը շատ յամառած են: Սակայն անիկա միայն մէկ մասն էր ընդհանուր ողբերգութեան մը, որ շուրջ 15 միլիոն կեանքեր խլեց: Չայն այժմ, 70 տարի ետք, Քանկրեսին առջեւ հանել՝ կրնայ վեհանձն արարք մը ըլլալ ամերիկահայերու հանդէպ, բայց ան հազիւ թէ յարմար նշան մըն է Միացեալ Նահանգներու թշնամիներուն»:

Ազգա անդրադառնալով մինչ այդ բանաձեւերուն արձանագրած յաջողութեան ներկայացուցչական Տան եւ Մերակոյտի Արտաքին Յարաբրութեանց Յանձնախումբին մօտ՝ ձըրմըլն այն միտքը կը յայտնէր թէ անոնք քաղաքական խորք ունին, եւ կ'աւելցնէր որ «թուրքերը հասկնալիօրէն շուարած, մտահոգուած եւ տակնուվրայ եղած են: Մերակոյտի օրինագիծը յստակորոշ կերպով կ'ըսէ թէ «ն'չ թէ ներկայ Թրքական Հանրապետութիւնը՝ այլ Օսմանեան Կայսրութիւնն է պատասխանատուն հայերու սպանութեանց համար»: Հետեւաբար՝ թուրքերը թերեւս չափազանց ուժգնութեամբ մը հակազդեցին սոյն վաւերացումի սպառնալիքին: Բայց ահարեկչութենէն աւելի քան տասնամեակ մը ետք՝ անոնց պէտք է ներուի եթէ կասկածին որ այս որոշումները մաս կը կազմեն աւելի լայն քաղաքական ծրագրի մը Թուրքիան բաժնելու Արեւմուտքէն»⁽³⁶⁾:

Իրաց այս վիճակին մէջ էր, որ 14 Նոյեմբեր 1984-ին յայտարարուեցաւ, թէ Միացեալ Նահանգներու պաշտպանութեան փոխ նախարար Ռիչըրտ Փըրլ կրկին կը գտնուէր Անգարա, ուր մամլոյ ասուլիսի մը ընթացքին յայտարարած էր, թէ «Թուրքիոյ արեւելքը կը ներկայացնէ լայն ու դժուար պաշտպանելի շրջան մը: Շատ կարեւոր [քանակով] ուժեր կան թրքական սահմանին միւս կողմը եւ լաւ չէ այսպիսի բաց հողամաս մը», եւ ապա աւելցուցած էր թէ Մուշի ու Պաթմանի օդային ռազմախարիսխները, որոնց համար ԱՄՆ 30 միլիոն եւ Թուրքիա 15 միլիոն տոլար էին յատկացուցեր՝ պիտի ստեղծէին ազատութեան հաւասարակշռութիւն մը «աշխարհի այս շատ կարեւոր շրջանին մէջ, քանի որ» սովետական սպառնալիքը ոչինչով պակաս էր»⁽³⁷⁾:

Վերի պատկերացումի ծիրէն ներս սկսաւ դիտուիլ Հայկական Ցեղասպանութեան Յիշատակումի Օրուան մեղմացած բանաձեւը, զոր ամերիկահայ գաղութը եւ հայանպաստ դիրքորոշում ունեցող ներկայացուցիչներ կը հետապնդէին Մեծ Եղեռնի 70-ամեակի սեմին:

21 Փետրուար 1985-ին ԱՄՆի պաշտպանութեան նախարար Քեպփըր Ուայնպըրկըրը յայտարարեց Ներկայացուցչական Տան Արտաքին Գործերու Յանձնաժողովի նիստին թէ «նման բանաձեւեր անպատեհ հետեւութիւններ կրնան ունենալ եւ կը ծառայեն Հայկական ազգակցութիւնը քաջալերելու: . . . Այս բանաձեւը դժուարութեանց դէմ յանդիման կրնայ դնել Միացեալ Նահանգները եւ ձգտումի պատճառ դառնալ մեր եւ կենսական դաշնակիցի մը միջեւ»⁽³⁸⁾:

ԱՄՆի նախագահ Ռիկըն եւս ճնշում բանեցուց: Թրքական ձիւմհիւրիէթ թերթի 24 Մարտ 1985-ի թիւին մէջ լոյս տեսաւ նախագահ Ռիկընի մէկ հարցազրոյցը, ուր նախագահը յստակօրէն կը յայտնէր թէ պիտի ընդդիմանար Ամերիկեան Քանկրեսին կողմէ Հայկական Յեղասպանութեան Յիշատակումի Օրուան բանաձեւին, որ եթէ քուէարկուէր օրինաւոր մեծամասնութեամբ մը՝ պիտի ղրկուէր իրեն վաւերացման համար⁽³⁹⁾: Ռիկընի այս յայտարարութենէն ետք էր որ Թուրքիոյ վարչապետ Թուրկութ էօզալը այցելեց Ուաշինկթըն 1985-ի Ապրիլին:

Ռիկընի այս դիրքորոշումին ի տես՝ ընդվզում մը յառաջացաւ ամերիկահայոց մէջ եւ կարգ մը ներկայացուցիչներու մօտ: Այդ վերջիններէն՝ Ռիչըրտ Լեհման յայտարարեց թէ ինքզինք նախատուած կը զգար երբ ԱՄՆի նախագահը համաձայն կը գտնուէր ԱՄՆի ամբողջ տարածքին «Ազգային Հեմպըրկըրի Օր» մը հաստատելու եւ նշելու՝ սակայն կը մերժէր ճանչնալ Ապրիլ 24-ը՝ «Մարդուն Հանդէպ Մարդուն Անմարդկայնութեան Օր» հռչակելու առաջարկը⁽⁴⁰⁾:

Իր կարգին նիւ Եորթ Թայմզ օրաթերթը «Հայաստանի ցաւերը» խորագրեալ եւ «հաւասարակշռեալ» խմբագրականի մը մէջ առարկեց Մեծ Եղեռնի առընչութեամբ Պետական Քարտուղարութեան մօտ «ենթադրեալ» բառի գործածութեան, ու եզրակացուց թէ «Հայաստանի ցաւերը արժանի են աւելիին»⁽⁴¹⁾, մինչ Պոստըն Կլոպն իր խմբագրականներէն մէկով կ'եզրակացնէր, թէ «պետական նկատումներով Ուայնպըրկըրըն ու Ռիկընը խեղաթիւրեցին ցեղասպանութեան զոհերը: Ամերիկացի ժողովուրդը պարտի ներողութիւն խնդրել Հայերէն՝ ամերիկացի պաշտօնատարներու անզգամութեան համար»⁽⁴²⁾:

Ի վերջոյ՝ Մեծ Եղեռնի 70-ամեակի հայկական համագաղութային նշումներէն ետք՝ 3 Յունիս 1985-ին քուէարկութեան դրուեցաւ Ներկայացուցչական Տան անդամներէն Թոնի Քոէլհոյի առաջարկած բանաձեւը, որ կը պահանջէր 24 Ապրիլ 1985-ը յայտարարել Յիշատակումի Օր «1915-էն մինչեւ 1923 Թուրքիոյ կողմէ գործադրուած Յեղասպանութեան»: ԱՄՆի Ներկայացուցչական Տան մէջ բանաձեւն ստացաւ 233 ձայն ընդդէմ 180-ի: Թէեւ քուէարկողներուն մեծամասնութիւնը քուէարկեց ի նպաստ հայանպաստ բանաձեւին՝

Նախագահ Ռիկրնի, պաշտպանութեան եւ պետական քարտուղարութեան ճնշումներուն ներքեւ դէմ քուէարկողներուն թիւը հասաւ 180-ի, իսկ որդեգրուելու համար բանաձեւը պէտք ունէր ձայներու երկու-երրորդի մեծամասնութեան: Այսպէ՛ս ձախողեցաւ Թոնի Բոնէլհոյի բանաձեւն ալ⁽⁴³⁾:

ՄԱԿի Մարդկային Իրաւանց «Պտրականութեան Կանխարգիւման եւ Փոքրամասնութեանց Պաշտպանութեան» ենթալանձնախումբին 38-րդ տարեշրջանին ենթալանձնախումբի մասնաւոր զեկուցարբը Պենճամին Ուիթեքըրի ցեղասպանութեան յատուկ տեղեկագրի քննարկման ատեն ԱՄՆի պատուիրակ Ճան Բերի փորձեց մեղմացնել տարողութիւնը Ուիթեքըրի տեղեկագրին հայկական հատուածին: 21 Օգոստոս 1985-ի նիստին որ տեղի ունեցաւ ժընեւի մէջ՝ անիկա յայտնեց, թէ «հայկական ջարդերը... լայնօրէն մեկնաբանուած են բազմաթիւ գործերու մէջ: Նուազագոյն կասկածը չկայ, որ մեծ թիւով մարդիկ մեռած են: Սակայն ցեղասպանութիւնը ջարդի մասնաւոր ձեւ մըն է տակաւին եւ հարցին թե՛ կերպով պէտք չէ մատչիլ»⁽⁴⁴⁾: Օգոստոս 30-ի նիստին Ճան Բերի առաջարկեց բարեփոխել հայոց վերաբերող պարբերութիւնը: Առ այդ՝ նիստին ատենագրութիւնը կ'ըսէ թէ «դառնալով յատկապէս Հայոց ջարդի հարցին, այն տեսակէտը յայտնուեցաւ թէ նման ջարդեր իսկապէս ցեղասպանութիւն կը համարուին՝ ինչպէս վաւերաթուղթերով հաստատուած են 1919-ի Օսմանեան Զինուորական Ատեանէն, ականատեսներու տեղեկագրէն եւ պաշտօնական արխիւներէն: Այս տեսակէտին առարկելով՝ զանազան մասնակիցներ վիճեցան թէ Հայոց ջարդի որակումը որպէս ցեղասպանութիւն անհրաժեշտ էր որ տեղեկագրին մէջ աւելի լաւ ապացուցուէր վաւերաթուղթերով, եւ ենթադրութիւնները թէ կարգ մը փաստաթուղթեր կեղծուած էին [եւ] որոնք ճանչցուած էին տեղեկագրին մէջ՝ պէտք էր որ վերլուծուէին»⁽⁴⁵⁾:

Ի վերջոյ, սակայն, երբ Պենճամին Ուիթեքըրի տեղեկագիրը, որուն 24-րդ յօդուածը փոխարիններ էր 1973-ի տեղեկագրին 30-րդ յօդուածը եւ կը հաստատէր թէ «նացիներու արարքը, դժբախտաբար, 20-րդ դարու ցեղասպանութեան միակ պարագան չէ, այլ կրնանք յիշել նաեւ... հայերուն ջարդը Օսմանեան Թուրքիոյ կողմէ՝ 1915-1916-ին...»՝ դրուեցաւ քուէարկութեան՝ ԱՄՆը մաս կը կազմէր 14 թեր քուէարկողներուն ընդդէմ մէկի եւ չորս ձեռնպահներու⁽⁴⁶⁾:

Ի տես Հայկական Ցեղասպանութեան ճանաչումին ԱՄՆի, Արեւմտեան Եւրոպայի եւ Պորտուգալի Միութեան մէջ տարուող յաջող ջանքերուն, կամ յայտարարութիւններուն եւ իրազործումներուն՝ խուճապահար թուրք պետութիւնն ու քաղաքական կուսակցութիւնները նախագգուշացում եւ քննադատութիւն ուղղեցին վերոյիշեալ-

ներուն: Քուրթոյ վարչապետ Քուրկութ էօզալ յայտարարեց, որ եթէ Հայկական Յեղասպանութեան Յիշատակումի բանաձեւերը վաւերացուն ԱՄՆի Քանկրեսին կողմէ՝ այդ մէկը «կրնայ փտական Հետեանքներ ունենալ երկկողմանի յարաբերութեանց վրայ»⁽⁴⁷⁾, իսկ արտաքին գործոց նախարար Վահիտ Հալիֆօղլուն աւելցուց իր կողմէն՝ թէ «յուսանք որ [Ներկայացուցչական] Տունը չի կրկներ իր սխալը»⁽⁴⁸⁾, մինչ թրքական քաղաքական կուսակցութիւնները միասնաբար նամակ մը յղեցին Ամերիկեան Ներկայացուցչական Տան նախագահ Քամրա Օ'Նիլին՝ իրենց ընդվզումը յայտնելով «ենթադրեալ ցեղասպանութեան» յիշատակումի բանաձեւին հանդէպ՝ շեշտելով թէ «Քուրթոյ եւ Միացեալ Նահանգներու միջեւ գոյութիւն ունեցող բարեկամական յարաբերութիւնները կրնան խորապէս ազդուիլ» եթէ 24 Ապրիլը հռչակուի «Մարդուն Անմարդկայնութիւնը Մարդուն դէմ»ի գոհերուն նուիրուած օր: Նամակին պատճէնը յանձնուեցաւ Անգարայի մօտ ամերիկեան դեսպան Ռապրթ Շթրաուս-Հիւփին⁽⁴⁹⁾:

Ամերիկահայութիւնը եւ անոր հետ գործակցող ներկայացուցիչները ջանք չխնայեցին Հայկական բանաձեւերու յաջողութեան համար: 10 Նոյեմբեր 1985-ին Լոս Անձելըսի մէջ կայացած համահաւաստի մը առթիւ, որ կազմակերպուած էր ի նպաստ Սիմոն Վիգընթալ Կեդրոնին եւ ուր ներկայ էին 2000-է աւելի անձեր՝ Քալիֆօրնիոյ կառավարիչ ձորճ Տէօքմեճեանը յիշեց Հայկական Յեղասպանութիւնը եւ այդ առիթով կրկնեց Հիթլերի խօսքերը: Հոն յայտարարուեցաւ թէ Հանդուրժողութեան Քանգարան մը պիտի շինուէր Լոս Անձելըսի մէջ՝ 20 միլիոն տոլար ծախքով եւ ուր տեղ պիտի յատկացուէր Հայկական Յեղասպանութեան պատկերացումին⁽⁵⁰⁾:

Այսուհանդերձ՝ ճնշումն աւելցաւ բանաձեւ թիւ 192-ի դէմ: Իր 25 Նոյեմբեր 1985 թուակիր նամակով պետական քարտուղար Շուլց զգուշացուց Քանկրեսի ղեկավարները թէ Հայկական Յեղասպանութեան ոգեկոչումը «կրնայ դժուարացնել ահաբեկչութեան դէմ մեր մղած պայքարը, ինչպէս նաեւ մեծապէս վնասել թուրք-ամերիկեան յարաբերութեանց»: Հազիւ չարաթ մը ետք, 2 Դեկտեմբերին, Քուրթոյ ԱՄՆի մօտ դեսպան Շիւքրիւ էլէքտաղը շտապ հեռագիր մը զրկեց Ներկայացուցչական Տան Կանոնադրային Յանձնախումբին՝ որով դատապարտեց թիւ 192 բանաձեւը, քանի որ, ըստ իրեն, անիկա հիմնուած կը մնար «սխալ մեկնակէտի մը վրայ, երբ հայերը կը նկատէ 1915-ին գործուած ցեղասպանութեան գոհերը»: Սակայն, հակառակ բոլոր այս ճնշումներուն, իր 3 Դեկտեմբերի նիստին՝ Կանոնադրային Յանձնախումբը 4-ի դէմ 8 քուէով նախ որոշեց օրակարգի վրայ դնել թիւ 192 բանաձեւը եւ ապա՝ երկու-երրորդի մեծամասնութիւնը

պայման չսեպել բանաձևի որդեգրումին համար: Այսուհանդերձ ճնշումներն անվրդով շարունակուեցան⁽⁵¹⁾:

Դեկտեմբերի սկիզբն եղած թրքական նախազգուշացումներէն ետք եւ պետական մակարդակի բարձրագոյն այլազան ճնշումներու հետեւանքով՝ քուէարկութեան շղթուեցաւ թիւ 192 բանաձեւը որպէս «ոչ-հրատապ եւ անտեղի» հարց եւ անոր քննարկումը յետաձգուեցաւ ցնոր անօրինութիւն⁽⁵²⁾:

Ներկայացուցչական Տան վիճարանութիւնները զուգադիպեցան ա՛յն բանակցութիւններուն՝ որոնք յառաջ կը տարուէին Անգարայի մէջ՝ Միացեալ Նահանգներուն Թուրքիոյ տուած զինուորական օգնութեան վերանորոգման գծով՝ իբր փոխանակութիւն ամերիկեան ուժերուն հոն տրուած զիւրութիւններուն: Ի վերջոյ՝ այս բանակցութիւնները յանգեցան համաձայնութեան վերանորոգման, բայց հայկական բանաձեւերը չյաջողեցան: Արդարեւ՝ 13 ամիս տեւած բանակցութիւններէ ետք, 12 Դեկտեմբեր 1986-ին, երկու պետութիւնները համաձայնեցան հինգ տարուան տեսողութեամբ վերանորոգել 18 Դեկտեմբեր 1985-ին վերջ գտած երկեակ համաձայնութիւնը: 1985-1986 էլեւմտական տարուան ընթացքին՝ ԱՄՆ Թուրքիոյ տուաւ 868 միլիոն տոլար՝ իբր նուէր կամ փոխատուութիւն, իսկ յաջորդ էլեւմտական տարուան համար Թուրքիոյ խոստացուեցաւ 590 միլիոն տոլարի զինուորական եւ տնտեսական օժանդակութիւն: Իսկ իր կողմէն, Թուրքիա արտօնեց որ իր հողերուն վրայ ԱՄՆ ունենար օդային կարելոր ռազմախարխս մը, եւ լրտեսական ու հաղորդակցութեան կեդրոններ՝ Խորհրդային Միութեան սահմաններուն մօտ⁽⁵³⁾:

1986-ին Թուրքիան զօրաւոր հակազդեցութիւն մը ցոյց տուաւ Հայկական Դատը այժմէականացնելու սփիւռքահայութեան ճիգերուն դէմ: Փետրուարին՝ թրքական բանակն իր ձմեռանային ռազմափորձերը կատարեց Խորհրդային Հայաստանի սահմաններուն մօտ: Թուրքիոյ նախագահ Քենան Էվրեն սպառնալից եւ յոխորտալից ճառ մը իստեցաւ Սարիղամիշի մէջ, եւ ի միջի այլոց ըսաւ թէ «մեր բանակը այնքան լաւ պատրաստուած է, որ կրնայ անցնիլ Ալլահուէթպեր լեռնալ, Ազրբէյ՝ լեռնալ»⁽⁵⁴⁾: Զօր. Էվրեն այցելեց Կարս եւ խորհրդային սահմանին վրայ գտնուող Տոլուքափու գիւղը: Յուլիսին վարչապետ Թուրկութ Էօզալ այցելեց Մոսկուա, եւ, ըստ թրքական ձիւմբիրիէթ թերթին՝ Խորհրդային Միութեան ղեկավարներուն ներկայացուց «Թուրքիոյ դառնութիւնը Հայաստանի կառավարութեան՝ հայերու ցեղասպանութեան պատճառներուն աւրնշուրթեամբ»: Թուրքիոյ ղեկավարները, յատկապէս Ուաշինկթընի մօտ ղեկավար Շիւքրիւ Էլէքտաղ՝ օգտագործելով Նաթոյի անդամակցութեամբ Թուրքիոյ ունեցած դաշնակիցի հանգամանքը՝ դիւանագիտական դիմումներ կատարեցին եւ

ճնշում բանեցուցին Ամերիկեան կառավարութեան, Քանկրեսին, Եւրոպական Խորհրդարանին եւ ՄԱԿին վրայ, ու կարգ մը յաջողութիւններ արձանագրեցին ԱՄՆի մէջ: 1986-ին Ամերիկեան Քանկրեսին մէջ նոր փորձ մը շկատարուեցաւ Ապրիլ 24-ի շուրջ նոր քուէարկութիւն մը կատարելու համար: Ընդհակառակը՝ Թրքական կառավարութիւնը Թուրքիա հրաւիրեց ներկայացուցիչներ, հանրային կարծիքին վրայ ազդեցութիւն ունեցող անձնատրութիւններ, պատմաբաններ, համալսարաններու դասախօսներ, լրագրողներ, եւ այլն: Անգարայի զրդումով՝ Թուրքիոյ հրեայ համայնքը Թուրքիա հրաւիրեց հրեայ-ամերիկացիներ, որոնց մէջ կը գտնուէին Հրէական Ամերիկեան Խորհրդաժողովի նախագահ Թէոտոր Մաննը: Այս բոլորէն ոմանք, իրենց տունդարձին, զարձան Թուրքիոյ համակիրներ⁽⁵⁶⁾:

1986-ի Ապրիլին Արմա Գորսույ ձրոնը Ինրրրնեշրնրլլ մէջ «Տարբեր տեսակէտ մը Միացեալ Նահանգներու Թուրքիոյ հետ ունեցած յարաբերութեան մասին» վերնագիրով յատկանշական յօդուած մը լոյս տեսաւ ամերիկեան Պոլզ Քորփորէյշըն Ֆէրֆէքս Ընկերութեան նախագահ Տը Վալոն Պոլզի ստորագրութեամբ: Պոլզ վախ կը յայտնէր որ եթէ Համաշխարհային պատերազմի մը ընթացքին ԱՄՆի Միացեալ Սպայակոյտի Պետերուն պահեստի ծրագիրը որ կ'ենթագրէր ԱՄՆի զօրքերն իջեցնել Ալեքսանտրեթի ծոցը եւ անկէ յառաջացնել Անատոլուի ընդմէջէն զէպի Խորհրդային Հայաստան եւ Խորհրդային Վրաստան, ապա Կովկաս եւ հուսկ Ուրալներու արեւմտեան կողմը ի զօրու էր՝ անիկա գուցէ «առիթ ընծայէ [ը] որ Թուրքիա տեսնէ [ը] իր աւանդական երազին իրականացման կարելիութիւնը, այսինքն՝ Թուրքիայէն մինչեւ Կեղրոնական Ասիոյ սովետական հանրապետութիւնները եւ Խինճրանկ⁽⁵⁷⁾ երկարող համաթրքական պետութիւն մը»: Պոլզ կը պնդէր թէ վերի ռազմագիտական ծրագիրը «միակ հիմն է Թուրքիոյ այլապէս ալ չափազանցուող կարեւորութեան», ու կ'աւելցնէր որ «այս երազին իրականացման հետամուտ ըլլալով՝ Թուրքիա կը պահանջէ [ը] որ զոհենք ռազմագիտականօրէն աւելի կարեւոր դաշնակից մը՝ Յունաստանը, եւ լքենք աւանդական այն արժէքները, որոնք հիմնական են բուն իսկ Ամերիկայի մեծութեանն ու անոր պատմական տարողութեան համար: [Ուաշինկթընի թուրք ղեսպան Նիւքրիւ] էլէքտաղ կը պնդէ որ աչք գոցենք Կիպրոսի մէջ իր երկրին հետապնդած ընթացքին հանդէպ եւ այնպէս ձեւացնենք թէ Առաջին Համաշխարհային Պատերազմի առաջուան Թուրքիոյ մէջ երբեք ցեղասպանութիւն չէ գործադրուած հայերուն դէմ»: Ապա Պոլզ կ'եզրակացնէր թէ պատմականօրէն փաստարկուած իրողութիւն էր հայոց դէմ գործադրուած ցեղասպանութիւնը, իսկ «Թուրքիոյ դիրքը կենսական է իրեն՝ իրրեւ աչք, եւ վճռական է համաթուրանականութեան

համար, որովհետեւ Անատոլուի եւ Կեղրոնական Ասիոյ թրքական սովետական հանրապետութեանց միջեւ կը գտնուի Հայաստանի Խորհրդային Հանրապետութիւնը, որ պէտք է բնաջնջուի որպէսզի իրականան թուրքիոյ յոյսերը: Թուրքիան Ամերիկան մեղսակից կը դարձնէ ոչ միայն անցեալին գործուած՝ այլ նաեւ ապագայ հաւանական ոճիրի մը»: Այս խորաթափանց յօդուածագիրը կ'եզրակացնէր թէ «զինակցութիւնն աւելի կարեւոր է Թուրքիոյ՝ քան թէ Միացեալ Նահանգներու համար: Հարկ է որ տեսնենք այս մէկը եւ թոյլ չտանք, որ յանկարծ կատարուած արարքի մը հետեւանքով անզօր վիճակի մը մատնուինք»⁽⁸⁸⁾:

Երանի թէ այս յանդուգն, պատմական իրողութիւններու վրայ հիմնուած, եւ իրատես ու հեռատես միտքերը իւրացուէին երկրին իշխանութիւնն ունեցողներուն կողմէ: 1987-ին ԱՄՆի պետական քարտուղարութիւնը թեւ եւ թիկունք կանգնեցաւ Թուրքիոյ՝ Հայկական Յիշատակի Օրուան բանաձեւերը ձախողեցնելու գործին:

18 Յունիս 1987-ին Սթրազպուրկի մէջ գումարուած Եւրոպական Խորհրդարանին Հայկական Յեղասպանութիւնը ճանչցող որոշումէն ետք լայն թափ առին այն աշխատանքները, որոնք կը միտէին յաջողեցնել բանաձեւ թիւ 132-ը, որուն համաձայն 24 Ապրիլ 1988-ը պիտի նշանակէր «Հայկական Յեղասպանութեան Յիշատակութեան Համազգային Օր»: Գործի լծուեցան Ամերիկայի Հայկական Համագումարը եւ Հայ Դատի Յանձնախումբերը: 2 Յուլիս 1987-ին ճարտարարուեստականներու խումբի մը ԱՄՆի պետական քարտուղար ձորճ Շուլցի հետ հանդիպումի մը ընթացքին Հ. Բ. Ը. Միութեան նախագահ Ալեք Մանուկեանն ունեցաւ կարճատեւ խօսակցութիւն մը այս վերջինին հետ եւ խնդրեց անկէ աւելի բարեացակամ վերաբերում ցոյց տալ հայանպաստ բանաձեւին հանդէպ: Այդ առիթով Ալեք Մանուկեան պետական քարտուղար Շուլցին անձնապէս յանձնեց 30 Յունիս 1987 թուակիր յուշագիր-նամակ մը: Պետական քարտուղարը պատասխանեց այդ գիրին 10 Յուլիսին, ուր ի միջի այլոց կ'ըսէր անիկա, թէ «պետական պաշտօնակիցներու եւ ես նպատակ չունինք հերքելու կամ նսեմացնելու Արեւելեան Անատոլիոյ հայերուն կրած տառապանքը Ա[ռաջին] Աշխարհամարտի ընթացքին եւ անոր վաղորդայնին: Կասկած չկայ, որ Օսմանեան Կայսրութեան մայրամուտին միջ-համայնքային պայքարներ, վրէժխնդրութիւններ, ջարդեր եւ բռնի տեղահանութիւններ պատճառ եղան տեղւոյն խառն ազգաբնակչութեանց զանգուածային տառապանքներուն: Միլիոնաւոր մարդիկ զոհ դարձան ողբերգական այս եղելութեանց...»:

«Տարակոյս չկայ, որ 132-րդ բանաձեւի հաստատումը լրջօրէն կը վնասէ Թուրք եւ Ամերիկեան յարաբերութեանց: Թուրքիոյ մէջ

բանաձեւը դիտուած է որպէս յանձնարարագիր հայկական աւարեկ-
չութեան եւ որպէս սկիզբ հատուցման պահանջներու եւ ի վերջոյ հո-
ղային մասնատումի: Այս հասկացողութեամբ՝ 132-րդ բանաձեւը,
ինչպէս անոր նախորդողը 1985-ին եւ եւրոպական Սորհրդարանին
վերջերս ընդունած որոշմանգիրը զայրոյթ, ընդվզում եւ թշնամու-
թիւն կը յառաջացնեն Թուրքիոյ բոլոր քաղաքական հոսանքներուն
մէջ: Մենք չենք կրնար այս հակազդեցութիւնները անտեսել, ինչպէս
նաեւ անոնց հաւանական անդրադարձը այնպիսի մեծ նշանակութիւն
ունեցող յարաբերութեան մը վրայ, զոր պէտք է ջանանք ընդարձակել
եւ գորացնել»⁽⁶⁰⁾:

Յստակ, անմեկին եւ անպահոյճ խօսքեր էին այս բոլորը, ո-
րոնք առանց վարանումի եւ գրաւոր կերպով եկան պարզաբանելու
պետական քաղաքականութիւնը Միացեալ Նահանգներուն, իսկ ձորձ
Շուլցն ու Թուրքիոյ դեսպան Շիւքրի էլէքտազն իրենց նամակներովն
ու այլապէս ճնշեցին ներկայացուցիչներուն վրան, որպէսզի ձախո-
ղէր բանաձեւ թիւ 132-ը, եւ յաջողեցան վերջապէս⁽⁶¹⁾:

Բանաձեւ թիւ 132-ի հարցը քննարկուեցաւ ԱՄՆի ներկայա-
ցուցչական Տան մէջ աւելի քան մէկ ժամ՝ 7 Օգոստոս 1987-ին: Բա-
նաձեւին ի նպաստ զօրաւոր կերպով արտայայտուեցան ներկայա-
ցուցիչներ Տէյվիտ Պոնիօրը, Պարպարա Պոքսըրը, Ֆրենք Անունզին,
ձորքֆ Քենետին, Ռիչըրտ Լեւձէնը, Տէն Լէնկըրնը, Ռապըթ Թօրի-
չելլին եւ ձօ Մորլին, իսկ դէմ արտայայտուեցան ձին Թէյլըրը,
Թրենթ Լաթը, Ֆրենք Հօրթընը, Աթիվըն Սոլարզը, Տակլլըս Պոսթն
եւ ձան Մըրթան: Վիճարանութեանց աւարտին տեղի ունեցաւ
քուէարկութիւն մը, որ ոչ մէկ կապ ունէր բանաձեւ թիւ 132-ը վա-
ւերացնելու կամ չվաւերացնելու հետ, այլ կ'առնչուէր ժողովավա-
րական կանոնի մը, որ չորս ժամով պիտի սահմանափակէր արժար-
ծումը բանաձեւին: Ըստ օրինի՝ անհրաժեշտ էր որ ներկայացուցչա-
կան Տան անդամները համաձայնէին ժամանակի այդ սահմանափակ-
ման շուրջ բանաձեւի համար օրեւէ քայլ առնելէ առաջ: «Վիճարա-
նութեան համար ժամանակահատուածի այդ սահմանման արդիւնքը
որ 189-ի դէմ 201 էր՝ կանխեց բանաձեւին արժարծումը: Ընթացա-
կարգային այս քուէարկութեամբ Միացեալ Նահանգներու ներկա-
յացուցչական Տունը խուսափեցաւ այդ հարցը քննելէ»: Քուէարկու-
թեան հաշուումներէն երեւան եկաւ որ 42 ներկայացուցիչներ չէին
քուէարկած ընթացակարգային այդ հարցին:

Թէ որքա՞ն զօրաւոր էր ճնշումը՝ ի յայտ կու գայ քուէարկու-
թեան տուեալներէն: Բանաձեւ 132-ի առաջադրման մէջ դեր վերցու-
ցած 18 ներկայացուցիչներ դէմ էին քուէարկած կանոնական հարցին,
իսկ 15 ուրիշներ ալ երբեք չէին քուէարկած: Այս բոլորը մաս կը կազ-

մէին քուէարկութենէ խուսափած յիշեալ 42 քանակին: Մինչ Մերակոյտին մէջ՝ ուր բանաձեւն ունեցեր էր 25 առաջադրող՝ հարցը կը գտնուէր յանձնախմբային մակարդակի վրայ:

Այս առթիւ՝ Նիւ Եորքի Տէյլի Նիուզ օրաթերթը Օգոստոս 31-ի իր խմբագրականը կ'աւարտէր «ամօթալի» բառով, եթէ Ներկայացուցչական Տունը չսրբագրէր ինքզինք եւ մնար լուռ: Իսկ անիկա մնաց լուռ⁽⁶¹⁾:

Նախագահական տարի էր 1988-ն, եւ առ այդ Հայկական Ցեղասպանութեան ի նպաստ ելոյթներ ունեցան նախագահական թեկնածուներ ԱՄՆի փոխ նախագահ Հանրապետական Ճորճ Պուշն ու Մեռետտի կառավարիչ դեմոկրատ Մայքըլ Տուրաքիսը: Պուշն ընտրական իր պայքարը հիմնեց հետեւեալ կէտերուն վրայ⁽⁶²⁾:

Ա. ԱՄՆ պէտք է որ ձանշնար Հայկական Ցեղասպանութիւնը ջարդերէն վերապրողներու, պատմաբաններու եւ ջարդերուն ժամանակակից ամերիկեան ներկայացուցիչներու վկայութեանց վրայ հիմնուելով, որպէսզի չկրկնուին նոյնանման սարսափներ:

Բ. Ինք պիտի միանար Քանկրեսին՝ այդ շրջանի գոհերուն յիշատակը նշելու մէջ:

Գ. Ինք պիտի շարունակէր որ քաղաքական ճնշումներ արգելք հանդիսանան մարդկութեան դէմ սճիրներու ամերիկեան դատապարտման:

Դ. Ինք կը գիտակցէր որ արդի Թուրքիոյ Հանրապետութիւնը պատասխանատու չէր «1915-ի դէպքերուն» եւ դէմ էր այդ շրջանի իբր ցեղասպանութիւն ստորոգման:

Ե. Որպէս նախագահ՝ պիտի մղէր Թուրքիոյ ղեկավարները որ երկխօսութիւն մը սկսին աշխարհացրիւ հայ համայնքին հետ՝ լուծելու համար զիրար հակադրող տարբերութիւնները:

Զ. Նախորդի ծիրէն ներս պիտի թիկունք կանգնէր որ շարունակուէր Թուրքիոյ տրուող զինուորական եւ տնտեսական օժանդակութիւնը:

Հակառակ առաջին եւ չորրորդ կէտերուն միջեւ եղած որոշ հակասութեան՝ «Ամերիկահայերու Պուշ-Քուէյլի համար յանձնախումբը» որուն պատուոյ ատենապետն էր Քալիֆորնիոյ Հանրապետական կառավարիչ Ճորճ Տէօքմէճեանը՝ լաւ կերպով ընդունեցաւ եղած յայտարարութիւնը: Այս նոյն յանձնախումբը հաղորդագրութիւն մը լոյս ընծայեց փոխ նախագահական թեկնածու Տէն Քուէյլի հայանպաստ ելոյթին մասին զոր անիկա ունեցած էր Մերակոյտէն ներս 27 Ապրիլ 1983-ին, մանաւանդ որ անիկա առաջադրողներէն մէկն էր 1984-ի բանաձեւ թիւն 241-ին: Յանձնախումբին տտենապետ

Պերի Զորթեան յայտարարեց թէ փոխ նախագահական զեմոկրատ թեկնածու ձերակուտական Պենթսըն ոչ մէկ արտայայտութիւն էր ունեցած Հայկական Յեղասպանութեան ճանաչման առնչութեամբ⁽⁶³⁾ :

Ամերիկայի Հայկական Համագումարը վեցական հարցում ուղղեց նախագահական թեկնածուներ Պուշի եւ Տուքաքիսի՝ հայոց վերաբերող հարցերու շուրջ եւ անոնցմէ խնդրեց ունենալ գրաւոր պատասխաններ : Պատասխանեցին երկուքն ալ :

Պուշի տեսակէտները հիմնականին մէջ կը պարզէին նոյն տեսակէտները, մինչ Մայքըլ Տուքաքիս կ'ըսէր. «Երկար տարիներէ ի վեր անձնագէտ մասնակցած եմ Հայկական Յեղասպանութեան Յիշատակումի հանդիսութիւններուն : Եթէ ուժգնօրէն չդատապարտենք այսպիսի բռնութիւններու եւ հետեւողական կերպով շխիշենք անցեալին սխալները՝ ենթակայ պիտի մնանք այսպիսի սարսափներու կրկնումի վտանգին : Որպէս նախագահ՝ հաստատ կերպով դէմ պիտի կենամ բոլոր այն ճիգերուն ո՛ր աղբիւրէն ալ ըլլան անոնք՝ [որոնք կ'ուզեն] վերստին գրել պատմութիւնը, կամ ուրանալ զայն, եւ պետական քարտուղարին հետ զոր պիտի ընտրեմ ես՝ թիկունք պիտի կանգնիմ Քանկրեսի բանաձեւի մը որ պիտի նշէր 1915-1923-ի Հայկական Յեղասպանութեան Յիշատակումի Ազգային Օր մը»⁽⁶⁴⁾ :

Աւելի զուսպ եւ զիւանագիտական էին ձորճ Պուշի պատասխանները, որովհետեւ անիկա արդէն իսկ փոխ նախագահն էր Միացեալ Նահանգներուն եւ մաս կը կազմէր նախագահ Ռիկընի վարչութեան, իսկ իր ընտրաշրջանին մէջ Հայկական մեծ գաղութ մը ունեցող եւ ծագումով յոյն ու Մեսէնցեացի կառավարիչ Տուքաքիսը մաս չէր կազմեր պետական վարչամեքենային եւ առ այդ՝ զերձ էր կաշկանդումներէ : Ընտրապայքարի մը ատեն կատարուած վերի յայտարարութիւնները քուէ ապահովելու ձգտող արտայայտութիւններ էին միայն :

Ամերիկեան հանրային կարծիքին եւ քաղաքական շրջանակներուն վրայ որոշ ազդեցութիւն ունեցան 1988-ի Փետրուարին պայթած Ղարաբաղեան Հարցը եւ ահաւոր այն երկրաշարժը որ ցնցեց Հայաստանը 1988-ի Դեկտեմբեր 7-ին : Համակրանքի եւ զօրակցութեան կարգ մը արտայայտութիւններ կատարուեցան հայոց հանդէպ : ԱՄՆ յատկացուց հինգ միլիոն տոլար դարմանումին համար Քորհըրդային Հայաստանի երկրաշարժի հետեւանքներուն, եւ ընտրեալ նախագահ Պուշի զաւակն ու թոռն այցելեցին Հայաստան :

1989-ին լայն թափ ստացաւ Հայկական Յեղասպանութեան ճանաչման հետապնդումը՝ օգտագործել փորձելով ձորճ Պուշի առ այդ կատարած խոստումը : Այսուհանդերձ՝ շուտով երեւան եկաւ որ պէտք չէր ակնկալել հիմնական որեւէ փոփոխութիւն Թուրքիոյ հանդէպ

ԱՄՆի վարած ներկայ քաղաքականությունն էն՝ առնուազն այդ ցոյց տուաւ թուրքիոյ մօտ ԱՄՆի նոր նշանակեալ Մորթըն Ապրամովիչի նշանակման վաւերացման վերաբերող Մերակոյտի Արտաքին Յարաբերութիւններու Յանձնախումբին քննարկման նիստը: Տեղի ունեցող Հարց ու պատասխանի ընթացքին, երբ ձերակուտական Փոլ Սարպէյնզ Ապրամովիչին ուղղեց կարգ մը հարցումներ Հայկական Յեղասպանութեան շուրջ՝ անիկա պատասխանեց, թէ «առաջին՝ պատմական բաւական լայն տարակարծութիւն կայ տեղի ունեցածին եւ ասոր տարողութեան մասին: Երկրորդ՝ նշանակելի տարակարծութիւն կայ այն մասին, թէ այն ինչ որ պատահեցաւ ցեղասպանութիւն էր թէ ոչ՝ պարզապէս մը որ խորապէս կը վրդովի թուրքիան: Եւ այդ հիման վրայ մեր ընդհանուր կարծիքը այն է, որ այս հարցը պէտք է լուծուի պատմաբաններու կողմէ»⁽⁶⁵⁾:

Տրուած պատասխանին ի լուր՝ ձերակուտական Սարպէյնզ կտրուց 1988-ի բնտրապայքարի ընթացքին նախագահ Պուշի ունեցած ելոյթը Հայկական Յեղասպանութեան ճանաչման մասին եւ հարցուց նշանակեալ դեպքանին թէ «Համաձայն է նախագահի արտայայտութեան»: Ապրամովիչը յայտարարեց թէ «ես չեմ ցանկար վիճարանիլ Միացեալ Նահանգներու նախագահին՝ իմ վերակացուիս հետ: Ես ձեզի բացատրեցի այն՝ ինչ որ, իմ հասկացողութեամբ, մեր կեցուածքն է թուրքիոյ մէջ այդ ժամանակաշրջանին պատահած դէպքերուն մասին»⁽⁶⁶⁾:

Դիւանագիտական ճարպիկ այս պատասխանէն ետք էր որ Հայկական Համագումարի կառավարական եւ իրաւական հարցերու տնօրէն Վան Գրիգորեան յայտարարեց թէ ըստ երեւոյթին Հայկական Յեղասպանութեան նկատմամբ կարծիքի տարբերութիւն կար Պետական Քարտուղարութեան եւ Սպիտակ Տան միջեւ, եւ անմիջապէս աւելցուց, որ «հակառակ այս առնչութեամբ նախագահ Պուշի յստակ յայտարարութեանց, պետական քարտուղարութիւնը, ըստ երեւոյթին, մտադիր չէ իր դիրքը փոխելու՝ թուրքիոյ կողմէ այդ առնչութեամբ հաւանական բացասական հակազդեցութեան [մը] մտահոգութեամբ»⁽⁶⁷⁾:

Իր կարգին՝ Հանրապետական եւ ձերակուտական անվրդով դեկավար Պապ Տոլ 29 Սեպտեմբեր 1989-ին Մերակոյտին ներկայացուց բանաձեւ թիւ 212-ը, որ կ'առաջադրէր 24 Ապրիլը հռչակել «Հայկական Յեղասպանութեան Ձոհերու Յիշատակի Ազգային Օր»: Բանաձեւին ետին կը կենային 57 ձերակուտականներ, որոնցմէ 26-ը սամկապետականներ էին, եւ 21-ը՝ հանրապետականներ եւ որոնք ստորագրած էին առաջադրեալ բանաձեւը⁽⁶⁸⁾:

Թուրքիան իրար անցաւ եւ ջղագրգիռ՝ դարձաւ պետական անձնաւորութիւններէն մինչեւ մամուլ եւ հասարակական կարծիք: Սակայն թրքական ջղագրգռութիւնը հասաւ իր գագաթնակէտին երբ 17 Հոկտեմբեր 1989-ին Մերակոյտի Իրաւագիտական Յանձնախումբը ձայներու մեծամասնութեամբ հաստատեց ձերակուտական Տոյի Հայկական Յեղասպանութեան յիշատակումին համար առաջադրած բանաձեւ թիւ 212-ը:

Իրար անցած՝ Թուրքիան հակազդեց զօրաւոր կերպով, եւ յաջորդ օրն իսկ, 18 Հոկտեմբերին, դիմեց սահմանափակ միջոցառումներու՝ ԱՄՆի դէմ: Առաւել՝ դիւանագիտական ճամբով ալ ճնշում բանեցուց անոր պետական վարչամեքենային վրան: Նոյն օրը՝ ԱՄՆի պետական բարտուղարութեան խօսնակ Մարկրէթ Թաթուայլըրը պատասխանելով իսրայէլեան Հաաբեց թերթի թղթակից Եռու Քառնիի հարցին՝ յայտնեց թէ Սպիտակ Տունը դէմ էր բանաձեւին, թէ եւ ամերիկեան վարչութիւնը զգայուն էր հայ ժողովուրդի ողբերգական տառապանքին եւ 1915-1923-ի զոհերու յիշատակման պահանջին նկատմամբ, բայց նոյն ատեն ուշադիր էր Թուրքիոյ հետ ունեցած մօտիկ եւ զօրաւոր բարեկամութեան, ու նաեւ ա՛յն տարբեր կարծիքներուն՝ ինչ որ կը վերաբերէին այդ ահաւոր եղելութիւններուն ճշգրիտ յատկանշումին: Երբ Քառնի յիշեցուց ընտրապայքարի միջոցին Պուշի կատարած հաստատումը՝ խօսնակը պատասխանեց թէ կարելի էր իրարու հետ հաշտեցնել իր յայտարարութիւնը եւ նախագահին հաստատումը⁽⁶⁹⁾:

Սպիտակ Տան Ազգային Ապահովութեան Գրասենեակի խորհրդական Պրենթ Արքրոֆթ թելադրեց ձերակուտականներուն «չէզոքացնել առաջարկուած բանաձեւը»: Անպարայի մօտ ամերիկեան դեսպան Ապրամովիչ կանչուեցաւ Ուաշինկթըն զեկուցումի պատրուակով, ուր անիկա տարհամոզումի աշխատանք տարաւ բանաձեւին դէմ⁽⁷⁰⁾:

Թուրքիան դիմեց նաեւ Իսրայէլի օժանդակութեան՝ ըստ Միլիթ օրաթերթին: Ուաշինկթըն թայմզ օրաթերթին համաձայն՝ Իսրայէլ պահանջեց ԱՄՆի հրէական ազգեցիկ կազմակերպութիւններէն ձախողեցնել Հայկական Բանաձեւին վաւերացումը Ամերիկեան Մերակոյտին կողմէ: Ըստ Իսրայէլեան Հաաբեց օրաթերթին՝ Եռսի Սարիտ որ Իսրայէլեան խորհրդարանի արտաքին գործոց եւ պաշտպանութեան յանձնախումբի անգամ էր՝ բողոքեց արտաքին նախարարութեան՝ Ուաշինկթընի մօտ Իսրայէլեան դեսպանին հայկական բանաձեւին դէմ միջամտութեան հարցով⁽⁷¹⁾: Հակառակ այս բոլորին, սակայն, Լուիզիանա նահանգի Նիստ Օրլիբնզ քաղաքին մէջ դումարուող Ամերիկեան Հրեայ Ընկերակցութիւններու Միութեան

Համագումարը «Մէկ Միլիոնէ Աւելի Հայերու Յեղասպանութիւնը 1915-ին» խորագրեալ բանաձեւով մը 6 նոյեմբերին որոշեց թիկունք կանգնիլ ԱՄՆի Ողջակիցման Թանգարանին մէջ Հայկական Յեղասպանութեան բաժնի մը եւ բանաձեւ թիւ 212-ին: Միչիկընի ծերակուտական Քարլ Լեւին իր խօսքին մէջ յայտարարեց ի միջի այլոց, թէ «եթէ մենք եւ աշխարհ 1920 եւ 1930 թուականներուն յիշէինք [Հայկական] Յեղասպանութիւնը՝ Հիթլեր պիտի չկարենար ըսել թէ ո՞վ է որ այսօր կը յիշէ հայերը»⁽⁷²⁾:

Թուրքիոյ արտաքին գործերու նախարարութեան բանբեր Մուրատ Սիւնկերը յայտարարեց թէ Հայկական Բանաձեւին նկատմամբ Ամերիկայի ծերակոյտին մէջ մինչ այդ դրսեւորուող նպաստաւոր դիրքը մղեց Թուրքիան 18 Հոկտեմբեր 1989-էն սկսեալ ԱՄՆի դէմ որդեգրել «առժամեայ միջոցառումներ» եւ գործնք արդէն իսկ դրաւ գործադրութեան: Այսպէս՝ այդ «առժամեայ միջոցառումներ»ը կը բաղկանային

«ա. Սահմանափակում Թուրքիոյ մէջ գոյութիւն ունեցող ամերիկեան 12 ռազմակայաններու գործունէութեանց:

«բ. Անգարան դադրեցուցած է Գոնիայի մէջ ամերիկեան էֆ-16 ռազմաօդանաւերուն թռիչքները:

«գ. Թուրքիան Ուաշինկթընէն պահանջած է 36-էն 24-ի իջեցնել Ինճիրիլի մէջ գործող իր օդանաւերուն թիւը:

«դ. Ուաշինկթըն պէտք է նուազեցնէ նաեւ թրքական նաւահանգիստներ խարսխող իր ռազմանաւերուն թիւը:

«ե. Պէտք է նուազի նաեւ ամերիկեան զինուորական անձնակազմերուն երթեւեկը երկրին մէջ»⁽⁷³⁾:

Թուրքիոյ արտաքին գործոց նախարար Մեսուտ Եըլմազ յայտարարեց 20 նոյեմբերին, թէ «եթէ բանաձեւը որդեգրուի՝ պիտի դիմենք նոր միջոցառումներու, որոնք պիտի երկարին մինչեւ հոռու ապագայ»: Թուրք պաշտօնատարներ նշեցին թէ այդ միջոցառումներէն մին կրնար ըլլալ «1990-ին շնորհել երկու երկիրներու միջեւ [գտնուող] այն համաձայնագիրը, ըստ որուն՝ Թուրքիա Միացեալ Նահանգներէն կը ստանայ 500 միլիոն տոլարի օժանդակութիւն մը, որուն փոխարէն Միացեալ Նահանգներ իրաւունք կ'ունենայ Թուրքիոյ մէջ լրտեսական կեդրոններ գործածելու»⁽⁷⁴⁾:

Թուրքիոյ իսկական մտաւախութիւնը արտայայտեց Ուաշինկթընի մօտ Թուրքիոյ դեսպան Նուզհէթ Գանտեմիրը, որ 18 նոյեմբերին յայտարարեց, թէ «Թուրքիոյ ուղղուած ամբաստանութիւնը հայերու կողմէ առաջին քայլ մըն է՝ յետագային պահանջելու համար թրքական հողերը եւ արդարացնելու հակաթուրք ահաբեկչութիւնը»⁽⁷⁵⁾:

Այս միջոցառումներուն ի տես՝ արեւմտեան զինուորական ազ-
բիւրներ յայտնեցին 23 Նոյեմբեր 1989-ին թէ Նաթոն «կրնայ վերա-
տեսութեան ենթարկել թրքական Գոնիա քաղաքին մօտ պատերազմա-
կան օդանաւերու փորձ-թռիչքի խարխսի մը կառուցելու իր որոշումը՝
ամերիկեան ծերակոյտին կողմէ առաջարկուած հայանպաստ բանա-
ձեւին դէմ Թուրքիոյ որդեգրած հակա-ամերիկեան միջոցառումնե-
րուն պաճառով»⁽⁷⁶⁾ :

Թուրքիոյ արտաքին նախարարութեան բանբերը Սիւնկեր
յայտարարեց թէ «Գոնիայի մէջ խարխսի մը կառուցումը կը կարօտի
քանի մը տարուան ժամանակամիջոցի, յուսալով որ Հայկական Հար-
ցը լուծուած կ'ըլլայ մինչ այդ»⁽⁷⁷⁾ :

«Մինչ այդ»ը կը վերաբերէր պետական քարտուղարութեան եւ
թրքական պետական բարձր աստիճանի ճնշումներուն : Նախագահ
Պուչի ընդդիմութիւնը բանաձեւ թիւ 212-ին՝ տեղի տուաւ հարցա-
պնդումներու եւ բողոքներու : Ֆրեզնոյէն ընտրուած ռամկապետա-
կան ծերակուտական Ռիչըրտ Լիմըն 3 Նոյեմբեր 1989-ին նամակ մը
գրեց նախագահ Պուչին անոր գիրքորոշումին մասին եւ յիշեցուց թէ
Ֆրեզնոյի մէջ 1988 Մայիսին կայացող ընտրապայքարի շրջանին ըն-
դունած էր Հայկական Յեղափոխութեան իրողութիւնը եւ յետագային
ալ, տարբեր թուականի մը, գրաւոր կերպով խոստացեր էր միանալ
«Քանկրեսին յիշատակելու համար այդ շրջանի գոհները» : Լիմըն հարց
տուաւ տակաւին, թէ «Պուչի վարչամեքենան պիտի թոյլատրէ՞ որ օ-
տար պետութիւններ ազդեցութիւն գործեն բարոյական էական հարցի
մը քննարկումին : Եթէ ձ. Պուչ նախընտրէ մոռնալ իր ընտրապայ-
քարի ատեն կատարած խոստումը՝ ասիկա ապտակ մը պիտի ըլլայ
հայկական հասարակութեան՝ Ամերիկայի թէ արտասահմանի մէջ»,
եւ հրաւիրեց նախագահը նեցուկ կանգնելու տուեալ բանաձեւին⁽⁷⁸⁾ :

Թերեւս ներկայացուցիչներէն եւ հայկական կազմակերպու-
թիւններէն հասնող այսպիսի յիշեցումներն էին որ ստիպեցին ամե-
րիկեան կառավարութիւնը բանակցելու Թուրքիոյ հետ «բանաձեւին
մեղմացուած մէկ տարբերակի ընդունման գծով», որուն մասին բացէ
ի բաց արտայայտուեցաւ Թուրքիոյ արտաքին գործոց նախարար
Մեսուտ Երլմազը թրքական խորհրդարանին մէջ եւ շեշտեց թէ
«Թուրքիա երբեւիցէ պարտաւոր չէ սակարկութեան մէջ մտնելու եւ
կամ՝ որեւէ ձեւի մէջ գտնուող հայկական բանաձեւի մը համաձայ-
նելու»⁽⁷⁹⁾ : Այս գծով Թուրքերը համոզելու փորձ մը կատարեց նաեւ
ԱՄՆի Անգարայի մօտ նախկին դեսպան Բապըթ Հուփէն, որ թրքա-
կան Հիւրընդունութիւնի հարցումներուն պատասխանելով յանձնարա-
րեց Թուրքիոյ որ ընդունի «կակուղ եւ մեղմացուած ոճով գրի առ-
նուած հայկական բանաձեւի մը վաւերացումը եւ այս հարցը փակուի

միանգամ ընդմիջա՞նք⁽⁸⁰⁾։ Ըստ Հուլիի՝ «լուս դադափար» մըն էր բանաձեւի մը վաւերացումը ընդունելը, որովհետեւ այս կերպով այս նիւթն այլեւս դուրս կ'ելլէր թուրք եւ ամերիկեան յարաբերութիւններէն եւ առաջքը կ'առնուէր ամէն տարի կրկնուող եւ անտեղի ժամովաճառութեան, իսկ Հայկական Լապին ալ կը կորսնցնէր իր ուժը։ Սակայն թուրքիան մնաց անդրդուելի։

Ի վերջոյ բանաձեւ SJR 212-ը դրուեցաւ Մերակոյտի քննարկման 1990-ի Փետրուարին՝ Մեծ Եղեռնի 75-ամեակի սեմին։ Մերակուտական Պապ Տոլ զօրաւոր կերպով պաշտպանեց իր ներկայացուցած բանաձեւը՝ Հայաստանը նմանցնելով Դաւիթին, իսկ թուրքիան ալ Գողիաթին։ Ապա հաստատեց թէ ԱՄՆի Մերակոյտն արդէն իսկ 1920-ին ճանչցած էր Հայոց Մեծ Եղեռնին պատմական իրողութիւնը եւ առայդ՝ անհրաժեշտ էր որ անցնէր Յիշատակումի Բանաձեւը։

Բանաձեւի հակառակորդ ծերակուտականները զիմեցին ժողովական կանոնի մը որ կ'արտօնէր անսահմանափակ վիճարանութիւնը⁽⁸¹⁾՝ այս հարցին շուրջ՝ ստիպելով որ բանաձեւին կողմնակիցները զիմէին ժողովական այլ կանոնի մը՝ ըստ որուն Մերակոյտի հարիւր անգամներուն վախճանին քուէով կարելի կը դառնար դադրեցնել անսահմանափակ վիճարանութիւնները եւ բանաձեւը զնել քուէարկութեան։ Պապ Տոլ փորձեց ընել այդ մէկը 22 Փետրուար 1990-ին եւ քուէարկութեան արդիւնքն եղաւ 49-ի դէմ 49 ձայն⁽⁸²⁾։

Այս քուէարկութենէն անմիջապէս ետք թուրքիա սպառնաց Ուաշինկթընէն ետ կանչել իր դեսպանը եւ շվեդանորոգել 1990-ին վերանորոգելի այն համաձայնագիրը որ կը վերաբերէր ամերիկեան տասը ռազմախարիսխներուն՝ եթէ քուէարկութեան դրուէր հայկական բանաձեւը։ Միւս կողմէ՝ թուրքիան կը գնահատէր ռամկապետական մեծամասնութեան ղեկավար եւ Արեւմտեան Վիրճինիայի ծերակուտական Ռապրթ Պիրտի դիրքորոշումը ծերակուտական Տոլի բանաձեւը ձախողցնելու մէջ⁽⁸³⁾։ Մերակուտական Տոլ անգամ մը եւս փորձեց վիճարանութիւնները սահմանափակել եւ բանաձեւը զնել քուէարկութեան. սակայն վերստին ձախողեցաւ անիկա՝ 48-ի դէմ 51 քուէով։ Այն ատեն ծերակուտական Տոլն ստիպուած ետ քաշեց իր բանաձեւը⁽⁸⁴⁾։

Միջազգային քաղաքական կացութիւնը մեծ վերիվայրումներու նախանշաններ ցոյց տալու սկսաւ 1990-ին եւ մեծ փոփոխութիւններ իջան հրապարակ։ Կորպաչեւի Խորհրդային Միութիւնը դադրեցաւ վտանգ մը ըլլալէ ԱՄՆի համար եւ չրջան մը թուրքիան ենթարկուեցաւ իր դիրքը կորսնցնելու վիճակին՝ երբ 20 Օգոստոս 1990-ին վրայ հասաւ Իրազի ներխուժումը Բուէյթի վրայ եւ կրկին զօրացաւ թուրքիոյ չրջանային դերը։

Հայաստանի մէջ ալ իրադարձութիւններն ստացան արագ ընթացք: Խորհրդարանական ընտրութիւններէն ետք՝ 23 Օգոստոս 1990-ին Հայաստան յայտարարեց իր Անկախութեան Գործընթացի Հռչակագիրը, որ իրողութիւն դարձաւ 21 Սեպտեմբեր 1991-ի համաժողովրդային հանրաքուէով եւ Հայաստան հռչակեց իր լիակատար անկախութիւնը 23 Սեպտեմբերին: Խորհրդային Միութեան մէջ տեղի ունեցած ձախող պետական հարուածը եւ անոր յաջորդող դէպքերն ի վերջոյ կազմալուծեցին Խորհրդային Միութիւնը, որմէ ետք կազմուեցաւ Անկախ Պետութիւններու Հասարակապետութիւնը, որուն մաս կազմեց Հայաստանի նորանկախ Հանրապետութիւնը:

Այս պայմաններու տակ էր որ հայութեան ուշադրութեան կեդրոն դարձան Հայաստանի երկրաշարժը, երկրին մէջ տիրող իրարայաջորդ իրադարձութիւնները եւ Արցախի արիւնալի գարգացումները: Ստեղծուած իրողական վիճակը պատճառ հանդիսացաւ որ թուրքահայ Հայկական Յեղասպանութեան ճանաչման հետապնդումին հետ հետապնդումը Հայկական Դատին, եւ բնական էր որ ԱՄՆ ունենար իր քաղաքական դիրքորոշումը Հայաստանի հանդէպ:

1990-ի Անկախութեան Գործընթացի հռչակումէն ետք, Սեպտեմբերի վերջաւորութեան, եւ Հայկական Համագումարի հրաւերով Ամերիկա այցելեց Հայաստանի խորհրդարանի նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեանը: Նկատելով որ տակաւին գոյ էր Խորհրդային Միութիւնը եւ ԱՄՆ զա՛յն էր որ կը ճանչնար որպէս գերիշխան երկիր՝ Հայաստանի նախագահին այցելութիւնը նկատուեցաւ անձնական: Այսուհանդերձ կարգադրուեցաւ, որ տեսակցութիւն մը կայանար ԱՄՆի փոխ նախագահ Տեն Բուէյլի հետ, բայց խաչաձեւում մը պատճառ հանդիսացաւ որ նախագահ Տէր Պետրոսեան չկարենար այցելել անոր, սակայն տեսակցութիւն մը կայացաւ անոր եւ Ամերիկայի Ազգային Ազահովութեան Խորհուրդի նախագահ Սքոթրոֆթին միջեւ:

23 Սեպտեմբեր 1991-ին Հայաստանի Հանրապետութեան Անկախութեան հռչակումէն եւ Լեւոն Տէր Պետրոսեանի հանրապետութեան նախագահ ընտրուելէն ետք՝ նորընտիր նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեանն երկրորդ անգամն ըլլալով այցելեց ԱՄՆ եւ այս առթիւ տեսակցեցաւ ԱՄՆի նախագահ Ճորճ Պուշի հետ 14 Նոյեմբեր 1991-ին: Այդ օր Սպիտակ Տան բանբեր Մարլին Ֆիցուաթըրի ստորագրութեամբ լոյս տեսաւ հաղորդագրութիւն մը, որ կ'ըսէր, թէ «այսօր Մ[իացեալ] Նահանգների նախագահ Ճորճ Պուշն ընդունեց իր ձուածու աշխատասենեակում Հայաստանի նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեանին եւ 45 վայրկեան զրուցեց նրա հետ: ԱՄՆի նախագահը շնորհաւորեց Լ[եւոն] Տէր Պետրոսեանին՝ առաջին անգամ Հայաստանի նախագահի ազատ ժողովրդավարական ընտրութիւններում վերջերս

յազթանակ տանելուն առթիւ: Նա յայտարարեց որ Մ[իացեալ] Նահանգների կառավարութիւնը զօրավիգ է Հայաստանի կառավարութեան կողմից անցկացուող քաղաքական ու տնտեսական բարեփոխումներին:

«Նախագահը նաեւ հաւաստիացրեց որ ԱՄՆը մտադիր է կուռփոխյարարեցրութիւններ հաստատել Հայաստանի հետ: Երկու պետութիւնների ղեկավարները քննարկեցին հարցեր՝ կապուած ԱՄՆի կողմից Հայաստանին յատկացուելիք հնարաւոր պարենային, բուժական, առեւտրական, ինչպէս նաեւ արտածման-ներածման դրամատան միջնորդութեամբ ներդրումների ձեւով օգնութեան հետ: Վերջում նախագահ Պուշ նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեանին յայտնեց, որ ամերիկեան կառավարութիւնը մտադրել է 1992 թուականին Երեւանում բացել հիւպատոսարան, ինչպէս նաեւ սկսել դիւանագիտական յարաբերութիւնների ծրագրի իրականացմանը»⁽⁸⁶⁾:

Սակայն ԱՄՆ ճանչցաւ Հայաստանի Հանրապետութիւնը 1991-ի Դեկտեմբերին՝ Պորհրդային Միութեան լուծարքի յայտարարութենէն ետք նախագահ Պուշի կատարած յայտարարութեամբ: 4 Փետրուար 1992-ին Երեւանի Հրազդան պանդոկին մէջ տեղի ունեցաւ հանդիսաւոր բացումը Հայաստանի մօտ Ամերիկեան Դեսպանատան, որուն ժամանակաւոր գործաւարն էր Սթիվըն Մանը⁽⁸⁶⁾: ԱՄՆի մէջ ալ բացուեցաւ Հայաստանի Հանրապետութեան դեսպանատունը եւ լիազօր ներկայացուցիչ նշանակուեցաւ Ալեքսանդր Արզումանեանը:

ԱՄՆի պետական քարտուղար ձէյմըս Պէյքըր, Պորհրդային Միութեան նախկին բաղկացուցիչ՝ այլ այժմ նորանկախ պետութիւններուն իր այցի ծիրէն ներս, 11 Փետրուար 1992-ին այցելեց նաեւ Երեւան, ուր տեսակցեցաւ Նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեանին եւ արտաքին գործոց նախարար Ռաֆֆի Յովհաննիսեանին հետ: Խօսակցութիւններն «առաւելաբար կեդրոնացան երկու երկիրներու փոխյարաբերութեանց եւ Լեոնային Ղարաբաղի հարցին խաղաղ կարգադրութիւններուն վրայ»⁽⁸⁷⁾:

Պէյքըրի հետ ամերիկեան պատերազմական բեռնատար օդանաւ մը նախ Հայաստան բերաւ ԱՄՆի կառավարութեան Հայաստանի մէջ ազդեցի գօտիին մատուցած 65 թոն կարագի նպաստը: Յետագային ալ հասան 541 թոն դեղօրայք եւ սննդեղէն:

Մինչ այդ արդէն իսկ տեղի ունեցեր էին նախ խորհրդարանական այցելութիւնները ծերակուտական Պապ Տոլի եւ ուրիշներու, եւ ապա՝ ԱՄՆի Մերակոյաի Արտաքին Յարաբերութիւններու Յանձնաժողովի նախագահ Քլէյվըրն Պիլի: ԱՄՆի Քանկրեսին հրաւերով Հայաստանէն խորհրդարանական պատուիրակութիւն մը Հայաստանի խորհրդարանի նախագահ Բարգէն Արարբեցեանի գլխաւորութեամբ

փոխադարձ ալցելութիւն մը տուաւ Միացեալ Նահանգներ: Նախնական համաձայնութիւններ կնքուեցան Հայաստանի խորհրդարանին եւ Ամերիկեան Քանկրեսին միջեւ «Համագործակցութեան, տեղեկատուութեան փոխանակումին, նաեւ Հայաստանի խորհրդարանէն ներս Քանկրեսի փորձի ուսումնասիրութեան նպատակով մասնագէտներ գործուղելու վերաբերեալ»⁽⁸⁸⁾:

2 Ապրիլ 1992-ին Հայաստանն եղաւ նախկին խորհրդային հանրապետութիւններէն առաջինը, որ առեւտրական համաձայնագիր մը կնքեց ԱՄՆի հետ: Դաշնագիրին վրան իրենց անուան սկզբնատառերը դրին Հայաստանի փոխ վարչապետ Հրանդ Բաղդասարեանը եւ ԱՄՆի պետական քարտուղար ձէյմըս Պէյթըրը⁽⁸⁹⁾:

Ամերիկեան արտաքին քաղաքականութեան մէջ երեւան ելաւ գիծ մը — Թուրքիոյ այսպէս կոչուած լալիք պետութեան քաջաբերանք՝ Կեդրոնական Ասիոյ նախկին խորհրդային իսկ այժմ անկախ պետութիւններուն հետ կապերու ամրապնդման՝ ի հեճուկս Իրանի իսլամական արմատականութեան: Երջանին մէջ Թուրքիան ստացաւ որոշ վերարժեւորում, զոր անիկա օգտագործեց ի վնաս Հայաստանի, Արցախի եւ Նախիջեւանի:

Մարտին՝ Լեոնային Ղարաբաղի Հանրապետութեան հայկական ուժերն ազատագրեցին Խոջալուի օդակայանը եւ Մայիսին ալ, յաջորդաբար, Ծուշին եւ Արցախէն Հայաստան անցքը՝ այդ ձեւով դուրս գալով նեղացուցիչ շրջափակումէ մը:

Խոջալուի ազատագրումի վաղորդային Թուրքիոյ վարչապետ Սուլէյման Տեմիրէլի հետ հեռաձայնային խօսակցութեան մը ընթացքին նախագահ ձորձ Պուշ յայնելէ ետք իր մտահոգութիւնը Ղարաբաղեան Հարցին շուրջ՝ շեշտեց անհրաժեշտութիւնը զայն «քացաւապէս խաղաղ միջոցներով» լուծելու եւ յոյս յայտնեց «որ Թուրքիան չէզոքութիւն կը պահպանի մարտնչող կողմերի նկատմամբ»: Այս առթիւ անիկա կոչ ուղղեց նաեւ Հայաստանին եւ Ազրպէյճանին, որ Լեոնային Ղարաբաղի հարցը լուծէին «խաղաղ միջոցներով»⁽⁹⁰⁾:

Ծուշիի եւ Լաշինի զրաւումէն ետք՝ ԱՄՆի պետական քարտուղարութեան բանբեր Մարկրիթ Քաթուայլըրը յայտնեց թէ ԱՄՆ կողմնակից էր Եւրոպայի Ապահովութեան եւ Համագործակցութեան Համագումարի միջնորդական ջանքերուն եւ թէ ամերիկեան կառավարութիւնը համամիտ չէր որ երրորդ կողմ մը միջամտէր վէճին, այլ կ'ողջունէր որեւէ երկրի ջանքերը, որոնք կը միտէին վէճի խաղաղ լուծման, եւ ապա աւելցուց թէ ԱՄՆի կառավարութիւնը զինուորական գործողութիւններու հիման վրայ «Լեոնային Ղարաբաղի, Նախիջեւանի կամ որեւէ այլ տարածքի կարգավիճակի միակողմանի փոփոխութիւններ չ'ընդունիր»⁽⁹¹⁾:

Ամերիկեան պետական քաղաքականութենէն անկախ եւ շնորհիւ հայկական լուսինի աշխատանքներուն ԱՄՆի Մերակոյտի Արտաքին Յարաբերութիւններու Յանձնաժողովն իր 13 Մայիս 1992-ի նիստին 14 թեր եւ 4 դէմ քուէով որոշեց Ազրպէյճանի տրուելիք օգնութիւնը պայմանաւորել Ազրպէյճանի կառավարութեան կողմէ Հայաստանի Հանրապետութեան եւ Լեոնային Ղարաբաղի դէմ «պաշարումի եւ յարձակողական քայլերու ջնջումով»⁽⁹²⁾ :

Մերակուտական ձոն Բերի որ ներկայացուցած էր առաջարկը՝ նշեց իր խօսքին մէջ որ Ազրպէյճանը բռնագրաւած էր Անկախ Պետութիւններու Հասարակապետութեան ռազմական պահեստները եւ օգտագործեր էր գերարդիական զէնքեր Հայաստանի ազգային բանակին եւ Լեոնային Ղարաբաղին վրայ իր կատարած յարձակումներուն ատեն: Ապա եզրակացուց թէ Ազրպէյճանին պէտք չէ տրուի ամերիկացի քաղաքացիին տուրքերէն գոյացած որեւէ գումար, քանի որ անիկա «կը շարունակէ կիրարկել այնպիսի քաղաքականութիւն մը, որ խոտոր կը համեմատի ամերիկացի ժողովուրդին ժողովրդավարական եւ մարդկային իրաւանց հիմնական սկզբունքներուն»⁽⁹³⁾ :

Նոյն նիստին՝ Ամերիկայի պետական փոխ քարտուղար Ռիչըրտ Արմիթէյճը յայտարարեց «որ Պուշի կառավարութիւնը դէմ է Բերիի առաջարկին», որովհետեւ «մարդկային իրաւանց բռնարարումները տեղի կ'ունենան երկու կողմերէն», եւ թէ՛ «հայերը պաշարումի ենթարկեցին Նախիջեւանը»: Արմիթէյճի կարծիքով, Ուաշինգթոնի համար օգտակար չէր միւրճուիլ «ազգամիջեան հակամարտութիւններուն մէջ», մանաւանդ երբ անոնք կրնան գժուարացնել «Թուրքիա-Միացեալ Նահանգներ յարաբերութիւնները»⁽⁹⁴⁾ :

Երբ Մայիսի կէսերուն հայ ինքնապաշտպանութեան ջոկատները կը վերագրուէին Սադարակի (Նախիջեւան) մօտ գտնուող հայկական բլուրները, ուրկէ ազերիները կը ուժակոծէին Երասխաւանը եւ այլ հայկական բնակավայրերը՝ Նախիջեւանի վարչապետ Հայտար Ալիեւն ու Թուրքիան իրար անցուցին աշխարհը եւ յաջողեցան Նախոյին եւ Եւրոպական Խորհուրդին անցընել տալ կարգ մը բանաձեւեր որոնք անարդար կերպով կը դատապարտէին հայութիւնը: Կեդծիքը շուտով երեւան ելաւ սակայն, որովհետեւ Հայաստան միտք չունէր Նախիջեւանը գրաւելու: Նոյնիսկ նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեան յայտարարեց, թէ պատրաստ էր փոխադարձ համաձայնագիր մը կնքելու Նախիջեւանին հետ: Առ այդ՝ ԱՄՆի պետական քարտուղարութեան բանբեր Ռիչըրտ Պուշըր յայտարարեց, թէ «Ամերիկեան կառավարութիւնը ոգեւորուած է Հայաստանի եւ Նախիջեւանի սահմանը անվտանգութեան գօտի դարձնելու նպատակով համաձայնագիր

ստորագրելու Հայաստանի նախագահ Լևոն Տէր Պետրոսեանի առաջարկով»⁽⁹⁵⁾ :

1992-ի Մայիսի վերջերուն Լիզպոնի մէջ կայացաւ միջազգային ժողով մը Խորհրդային Միութեան նորանկախ պետութիւններուն օժանդակելու համար, որուն ընթացքին ԱՄՆի պետական քարտուղար Ժէյմըս Պէյքըր տեսակցեցաւ Հայաստանի, Ազրպէյճանի եւ Թուրքիոյ արտաքին գործոց նախարարներուն հետ եւ միասնաբար քննարկեց «Լեռնային Ղարաբաղի վէճի կարգադրութեան միջոցները»⁽⁹⁶⁾ :

2. Մ.

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. Այս ակնարկին առաջին մասին համար՝ «ԱՄՆի արտաքին բաղադրականությունը եւ Հայկական Հարցը (1900-1978)»՝ տես ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍ, հտ. 2-Պէյրուս, 1977-78, էջ 71-104:
2. «Հայկական Ցեղասպանությունը Միացեալ Նահանգներու Քանկրեսին մէջ — Ներկայացուցիչ Զարլո Փաշայեանի ճառը», *Զարթօնք*, Պէյրուս, 11 Ապրիլ 1984, էջ 3:
3. Զաւեն Մարրիան, «1978-1979 Հայկական Դատի հետապնդման ճամբուն վրայ», *Զարթօնք*, Ամանորի բացառիկ, 31 Դեկտեմբեր 1979, էջ 10:
4. Նոյն:
5. *Hooshar*, vol. 67, N° 17, New York, 1 November 1980, p. 17.
6. «Ամերիկեան հակասութիւնը», *Ազգակ*, Պէյրուս, 31 Յուլիս 1978, էջ 1:
7. *Ազգակ*, Պէյրուս, 29 Փետրուար 1980, էջ 4:
8. *Հայրենիք*, 16 Ապրիլ 1980, էջ 1:
9. Տես՝ *Ճանօթ*. քիւ 2:
10. *News*, Congressman George E. Danielson, 30th District, California, «Remembering the Armenian massacre», LA, 19 May 1981, p. 8.
11. «Միացեալ Նահանգներու դեսպանը Հայաստանի մէջ», *Զարթօնք*, Պէյրուս, 6 Ապրիլ 1982, էջ 2:
12. *Ազգակ*, Պէյրուս, 26 Յունուար 1982, էջ 8:
13. Էնարի Քրրզըն, «Հայկական անարեւելչութիւն — Ուրուագիծ մը», *Զարթօնք*, Պէյրուս, 21-22 Ապրիլ 1983, էջ 2:
14. Տես՝ *Ճանօթ*. քիւ 2:
15. *Զարթօնք*, Պէյրուս, 25 Փետրուար 1983, էջ 2:
16. *Զարթօնք*, Պէյրուս, 20 Մարտ 1983, էջ 2:
17. «Ներկայացուցչական Տան նախագահ Թամրա Օ՛նիլի խօսքը», *Զարթօնք*, Պէյրուս, 13 Ապրիլ 1984, էջ 2:
18. Նոյն:
19. Տես՝ *Ճանօթ*. քիւ 2:
20. *Զարթօնք*, Պէյրուս, 14 Նոյեմբեր 1982, էջ 2:
21. *Զարթօնք*, Պէյրուս, 2 Դեկտեմբեր 1982, էջ 1:
22. Նոյն:
23. «Թուրքիա մտահոգ իր արեւելեան շրջաններէն», *Զարթօնք*, Պէյրուս, 7 Հոկտեմբեր 1983, էջ 2:
24. Նոյն:
25. Նոյն:
26. «ՆԱԹՕի ռազմափորձերը արեւելեան Թուրքիոյ մէջ», *Զարթօնք*, Պէյրուս, 10 Յունիս 1983, էջ 2:
27. «Մտակուսի ձայնասփիւղը ՆԱԹՕի բրեւական ռազմափորձերու մասին», *Ազգակ*, Պէյրուս, 19 Յուլիս 1983, էջ 5:
28. «Հայկական Ցեղասպանությունը չի շահագրգռեր Միացեալ Նահանգներու Հանրապետականները», *Զարթօնք*, Պէյրուս, 13 Սեպտեմբեր 1984, էջ 2:
29. «Ամերիկայի նախագահական ղեմակրատ բեկնածուներ Մոնտէլլ եւ Ճեֆսըն Հայկական Ցեղասպանութեան մասին», *Զարթօնք*, Պէյրուս, 26 Յունիս 1984, էջ 3:

30. «Հ.Յ.Դ. Հայ Դատի Յանձնախումբը 100.000 տոլար կը յատկացնէ Մոնտէյի ընտրապայքարին», *Զարթոնք*, Պէյրուս, 10 Ապրիլ 1984, էջ 2:
31. *Զարթոնք*, Պէյրուս, 5 Օգոստոս 1983, էջ 2:
32. «Թրքական հակահայ ճնշումները կը սաստկանան — Մ[իացեալ] Նահանգներու Արտ[ախմբ] Գործոց Նախարարութիւնը չ'ընդունիր Հայկական Ցեղասպանութիւնը», *Զարթոնք*, Պէյրուս, 20 Ապրիլ 1984, էջ 2:
33. Նոյն:
34. «Հայ Դատի Յանձնախումբին կոչը՝ մախազան Ռոնըլտ Ռիկընի», *Ազգակ*, Պէյրուս, 30 Օգոստոս 1984, էջ 1:
35. Նոյն:
36. *Wall Street Journal*, New York 2 October 1984. տես՝ «Ասալայի օրը», *Զարթոնք*, Պէյրուս, 27 Հոկտեմբեր 1984, էջ 2:
37. «Les Etats-Unis vont fournir des systems de defense acrienne à la Turquie», *L'Orient-Le Jour*, Beyrouth, 15 Novembre 1984, p. 1.
38. «Ռիկընի վարչութիւնը դէմ է մարդ[կային] արդարութեան», *Զարթոնք*, Պէյրուս, 11 Յունիս 1985, էջ 2:
39. Նոյն:
40. Նոյն:
41. *New York Times*, New York, Editorial, 29 April 1985. տես՝ *Զարթոնք*, Պէյրուս, 23 Մայիս 1985, էջ 2:
42. *Boston Globe*, Boston, Editorial, 18 April 1985. տես՝ *Զարթոնք*, Պէյրուս, 23 Մայիս 1985, էջ 2:
43. Զաւէն Մարրիան, «Հայկական Հարցի հոլովոյթը Մեծ Եղեռնի 70-ամեակին», *Խօսեակ*, Պէյրուս, ԻԼ. տարի, քիւ 12, Դեկտեմբեր, 1985, էջ 15:
44. United Nations, Economic and Social Council, E/CN. 4/Sub. 2/1985/S.R. 18, p. 3, pt. 33.
45. United Nations, Economic and Social Council, E/CN. 4/Sub. 2/1985/S.R. 39, Add. 2, pp. 4-5, pt. 33.
46. Տես՝ *Ճանօթ*. քիւ 43, էջ 10:
47. Նոյն:
48. Նոյն:
49. «Mise en garde de la Turquie sur la Question Arménienne», *L'Orient-Le Jour*, Beyrouth, 6 Decembre 1985, p. 1. Տես նաեւ *Զարթոնք*, Պէյրուս, 7 Դեկտեմբեր 1985, էջ 3:
50. «Ճորճ Տեօֆմեան կը խօսի Ողջակիզման եւ Հայկական Եղեռնի մասին», *Զարթոնք*, Պէյրուս, 15 Դեկտեմբեր 1985, էջ 2:
51. Տես՝ *Ճանօթ*. քիւ 43, էջ 15:
52. Նոյն:
53. «Մ[իացեալ] Նահանգներ-Թուրքիա համաձայնութիւնը վերանորոգուած», *Զարթոնք*, Պէյրուս, 22 Յունուար 1987, էջ 4:
54. Արարատ լեռ:
55. Տես՝ *Ճանօթ*. քիւ 53:
56. Զաւէն Մարրիան, «Դիւանագիտական գետնի վրայ Հայկական Հարցին հոլովոյթը 1986-ին», *Զարթոնք*, Ամանորի բացառիկ, Պէյրուս, 1 Յունուար 1987, էջ 7:
57. Այսինքն՝ Սինիանկ, կամ Զինական Թուրքիստան:
58. Տես՝ *Ճանօթ*. քիւ 56:
59. «Այն Մանուկեանի յուշագիրը պետական քարտուղար Ճորճ Շուլցին Ցեղասպանութեան Ոգեկոչման որոշմագրին մասին», *Խօսեակ*, Պէյրուս, 1987, էջ 5-6:
60. «Թուրք-ամերիկեան սերտ գործակցութիւն Հայկական Բանաձեւին դէմ», *Ազգակ*, Պէյրուս, 12 Սեպտեմբեր 1987, էջ 4-5:
61. «After all it's only genocide», Editorial, *Daily News*, New York, 31 August 1987, p. 26.
62. *Nor Gyank*, Los Angeles, 20 October 1988, p. 50.
63. Նոյն:
64. «Bush and Dukakis on Armenian related issues», *Hay Gyank*, Los Angeles, 21 October 1988, p. 18.
65. «Թուրքիոյ մօտ ամերիկեան դեսպանը Հայկական Ցեղասպանութեան մասին», *Զարթոնք*, Պէյրուս, 4 Օգոստոս 1989, էջ 2:

66. Նոյն:
67. Նոյն:
68. *Զարթոնք*, Պէյրուս, 24 Նոյեմբեր 1989, էջ 2:
69. «Պուշի վարչութեան ընդդիմութիւնը Հայկական Բանաձեւին դէմ», *Զարթոնք*, Պէյրուս, 24 Նոյեմբեր 1989, էջ 2:
70. *Զարթոնք*, Պէյրուս, 1 Դեկտեմբեր 1989, էջ 2:
71. *Sbu' ծանօթ*. քիւ 69:
72. «Ամերիկեան Հրեայ Ընկերակցութիւններու Միութիւնը կ'որոշէ զօրավիգ կանգնիլ Հայկական Բանաձեւին», *Զարթոնք*, Պէյրուս, 7 Դեկտեմբեր 1989, էջ 2:
73. *Sbu' ծանօթ*. քիւ 69:
74. *Ազգակ*, Պէյրուս, 21 Նոյեմբեր 1989, էջ 1:
75. Նոյն:
76. *Ազգակ*, Պէյրուս, 24 Նոյեմբեր 1989, էջ 8:
77. Նոյն:
78. «Հայկական Ցեղասպանութեան մասին Լիմընի մամակը Պուշին», *Զարթոնք*, Պէյրուս, 1 Դեկտեմբեր 1989, էջ 2:
79. *Հայրենիք*, Պոսթըն, 8 Դեկտեմբեր 1989, էջ 1:
80. Նոյն:
81. Անգլերէն տարազն է *filibusterism*, որ կը նշանակէ «չելուզակութիւն, օրինականութեան գործընթացը օրինական միջոցներով խախտելու արարք»:
82. «Armenian Genocide Resolution SJR 212 withdrawn following Senate filibuster», *Hye Sharzhoom*, Fresno, vol. 11, N° 3, March 1990, p. 1.
83. «Campagne turque contre un projet pro-arménien du Congrès», *L'Orient-Le Jour*, 27 Février 1990, p. 3.
84. *Sbu' ծանօթ*. քիւ 82:
85. *Զարթոնք*, Պէյրուս, 21 Նոյեմբեր 1991, էջ 1:
86. «Երեսնի մէջ քացում ամերիկեան դեսպանութեան», *Զարթոնք*, Պէյրուս, 6 Փետրուար 1992, էջ 1:
87. «Ճէյմըս Պէյքըր Հայաստանի մէջ», *Զարթոնք*, Պէյրուս, 13 Փետրուար 1992, էջ 1:
88. «Հայաստանի խորհրդարանական պատուիրակութիւն մը Գոնկրէսի հրաւերով Միացեալ Նահանգներուն մէջ», *Զարթոնք*, Պէյրուս, 25 Մարտ 1992, էջ 1:
89. *Ազգայ* (անգլերէն բաժին), Մոնթրէալ, 27 Ապրիլ 1992, էջ 9:
90. *Արարատ*, Պէյրուս, 27 Մարտ 1992, էջ 1:
91. *Զարթոնք*, Պէյրուս, 24 Մայիս 1992, էջ 3:
92. *Ազգակ*, Պէյրուս, 18 Մայիս 1992, էջ 1:
93. Նոյն:
94. Նոյն:
95. *Զարթոնք*, Պէյրուս, 27 Մայիս 1992, էջ 1:
96. Նոյն:

THE FOREIGN POLICY OF THE UNITED STATES
OF AMERICA AND THE ARMENIAN QUESTION
1977 - MAY 1992
(Summary)

ZAVEN MESSERLIAN

Relying mainly on Armenian newspaper information and various official documents both Armenian and American, the article endeavours to give an account of the USA foreign policy vis-a-vis the Armenian Question. The story thus told covers a period of fifteen odd years (1977-1992), being the second installment of an article the first part of which was published in the *Haigazian Armenological Review*, vol. VI, 1977-78, pp. 71-104.

The article published here brings to light the ambiguous policy of the White House officials, the American Congressmen & the representatives in spite of the various declarations made by them on various occasions; moreover it portrays the pro-Turkish stand of almost all the American officials, big or small, who helped to ram The American State ship. This general survey presented here will definitely help better understand the undercurrents which formulated the American Policy both towards the Soviet Armenian Republic of yesterday and the Independent Armenian Republic of today.